JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK

ROČNÍK 16 – 1997

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
Panská 26
813 64 Bratislava
tel. 07/54 43 17 61 – 3, fax 07/54 43 17 56

JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK
ROČNÍK 16 – 1997

Obsah

Správy o činnosti SJS pri SAV. *A. Rajčanová* 5
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za rok 1997 5
Zoznam prednášok Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV uskutočnených v roku 1997 6

VII. kolokvium mladých jazykovedcov. Modra-Piesok 3. – 5. 12. 1997. *M. Nábělková* 9
Prednesené príspevky 9

Tézy prednášok
Ondrejovič, S.: Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku 13
Horecký, J.: Pokus o novú teóriu jazykovej kultúry 13
Odaloš, P.: Lexika slovenčiny po roku 1989 14
Považaj, M.: Návrh kodifikácie slov utvorených príponou -ár, -áreň, resp. -ar, -areň 17
Majtán, M.: Kompozitá v slovenskej onymii 18
Čučka, P.: Priezviská zakarpatských Slovákov 20
Bednaříková, B.: O jednom (ne)valenčním dativu 21
Kačala, J.: Rozvoj homoným na základe gramatickej kategórie životnosti 27
Žigo, P.: Kvalitatívny aspekt času vo vývine lexiky 28
Horecký, J.: Štatút diskurzu 28
Krško, J.: Toponymá v komunikácii malých sociálnych skupín 29
Furdík, J.: Náčrt vývinu slovotvorby za posledných 50 rokov 31
Cleminson, R.: Vowel System of Old Church Slavonic (Vokalický systém staroslovienčiny) 32
Jarošová, A.: Jazykové zdroje a „nová lexikografia" (1. časť) 35
Benko, V.: Jazykové zdroje a „nová lexikografia" (2. časť) 36
Doruľa, J.: Staroslovienčina – spisovný jazyk veľkomoravských Slovienov? 38

Vedecké semináre organizované v spolupráci s vedeckou radou JÚĽŠ SAV
Dolník, J.: Kultivovanie jazyka a spontánne jazykové zmeny 39
Ondrejovič, S.: Ako ďalej so slovenskou ortoepiou 40

Správy o činnosti SJS pri SAV

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za rok 1997

Prácu Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV organizoval výbor v zložení: *Slavo Ondrejovič*, predseda, *Ivor Ripka*, *Milan Majtán*, *Vladimír Patráš*, podpredsedovia, *Alexandra Rajčanová*, vedecká tajomníčka, *Ľubica Balážová*, hospodárka, *Ema Krošláková*, predsedníčka pobočky v Nitre, *Jana Klincková*, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, *Ján Sabol*, predseda pobočky v Prešove, *Peter Ďurčo*, *Mira Nábělková*, *Dana Slančová*, *Eva Tibenská*, členovia. Revízorkami spoločnosti boli *Jana Benkovičová* a *Sibyla Mislovičová*.

Výbor spoločnosti sa zišiel v priebehu roka na štyroch zasadnutiach, na ktorých sa priebežne pripravovala a hodnotila práca spoločnosti v roku 1997. Na decembrovom zasadnutí výbor schválil rozpočet a rámcový plán činnosti SJS pri SAV na rok 1998: 1. pravidelné prednášky a semináre v Bratislave a pobočkách, 2. VIII. kolokvium mladých jazykovedcov, 3. 7. celoslovenské stretnutie jazykovedcov Mesto a jeho jazyk, koncipované ako medzinárodná konferencia venovaná výskumu živej podoby súčasnej slovenčiny, 4. vydávanie periodík SJS pri SAV s materiálmi z uskutočnených podujatí.

Organizačná a vedeckovýskumná činnosť v r. 1997. V tomto roku podobne ako v predchádzajúcich obdobiach sa Slovenská jazykovedná spoločnosť koncentrovala na prednáškovú činnosť – v Bratislave a v pobočkách odznelo 30 vedeckých prednášok (9 v Bratislave, 6 v Nitre, 6 v Banskej Bystrici a 9 v Prešove) a uskutočnila sa jedna beseda (v Bratislave), na ktorých sa zúčastňovali vedeckí a pedagogickí pracovníci a študenti jazykovedného zamerania, ako aj záujemcovia z iných odborov. Už tradične sa viaceré z prednášok konali pri príležitosti životných jubileí domácich jazykovedcov.

Tradične úspešným podujatím bol v poradí už VII. ročník kolokvia mladých jazykovedcov, ktorý v dňoch 3. – 5. decembra 1997 zorganizovala SJS spolu s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV v Modre-Piesku. K tomuto podujatiu SJS pri SAV pripravila zborník príspevkov VARIA VI, obsahujúci 33 príspevkov zo šiesteho ročníka podujatia. Na VII. kolokviu mladých jazykovedcov odznelo 53 príspevkov – predovšetkým jazykovedných, ale aj literárnovedných, národopisných, z oblasti teórie komunikácie a informatiky a interdisciplinárne orientovaných (z toho 26 zahraničných) –, ktoré predniesli mladí výskumníci z JÚĽŠ SAV, zo Slavistického kabinetu SAV, z Ústavu etnológie SAV, FF UK v Bratislave, FHV a PdF UMB v Banskej Bystrici, FHPV UP a PdF UPJŠ v Prešove, EF STU v Bratislave, FEI TU v Košiciach, ÚJČ AV ČR v Prahe a Brne, FF a PdF UK v Prahe, PdF UP v Olomouci, OPF

Sliezskej univerzity v Karvinej, FF v Belehrade, Univerzity L. Eötvösa v Budapešti, Univerzity v Göteborgu, Kansaskej univerzity, Jagiellovskej univerzity v Krakove, FF v Kyjeve, Lodžskej univerzity, PF v Maribore, Inštitútu poľskej filológie WSP v Olsztyne, zo Slavistického seminára v Zürichu, z Viedenskej univerzity a Poľského inštitútu v Bratislave. Podujatie prebiehalo v tradične príjemnej, tvorivej a diskusnej atmosfére. SJS plánuje v roku 1998 vydať príspevky z kolokvia v zborníku VARIA VII.

Podobne ako po iné roky SJS pri SAV pripravila do tlače ročenku Zápisník slovenského jazykovedca so správami o činnosti a tézami vedeckých prednášok. Pri príležitosti 40. výročia založenia Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV, predchodcu SJS pri SAV, začala spoločnosť pripavovať podklady na vydanie výročného bulletinu.

V roku 1997 si SJS pri SAV finančné hospodárenie a účtovníctvo spravovala sama.

V roku 1997 mala SJS pri SAV dobrú spoluprácu s vysokoškolskými lingvistickými pracoviskami a Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV, ktorý umožňoval aj prípravu tlačových podkladov publikácií spoločnosti.

A. Rajčanová

Zoznam prednášok v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v roku 1997

Bratislava

28. 1. – prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.: Kultivovanie jazyka a spontánne jazykové zmeny (seminár v spolupráci s JÚĽŠ SAV)
18. 2. – prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Pokus o novú teóriu jazykovej kultúry
18. 3. – doc. PhDr. Dezider Kollár, CSc.: Súčasné vývojové tendencie ruštiny (na margo dynamiky zmien v slovnej zásobe)
11. 3. – PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc.: Ako ďalej so slovenskou ortoepiou (seminár v spolupráci s JÚĽŠ SAV)
29. 4. – prof. Dr. Miroslav Komárek, DrSc.: Místo a funkce substantiva (subjektu) v základové větné struktuře
6. 5. – Dr. Gabriela Kiliánová, CSc.: Etnológia a jazykoveda – vzájomné dialógy
13. 5. – Dr. Božena Bednaříková, CSc.: O jednom (ne)valenčním dativu
25. 10. – Jazykový zákon v praxi (beseda s krajskými jazykovými poradcami)
2. 12. – PhDr. Olga Martincová: Počítačová podpora pri tvorbe slovníka neologizmov

2. 12. – PhDr. Alexandra Jarošová, CSc. – Ing. Vladimír Benko: Jazykové zdroje a „nová lexikografia"

Nitra

4. 2. – PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc.: Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku
8. 4. – PaedDr. Matej Považaj: Návrh kodifikácie slov utvorených príponou -ár, -áreň, resp. -ar, -areň
22. 4. – PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.: Lexika slovenčiny po roku 1989
14. 10. – PhDr. Milan Majtán, DrSc.: Kompozitá v slovenskej onymii
11. 11. – prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.: Rozvoj homoným na základe gramatickej kategórie životnosti
18. 11. – doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.: Kvalitatívny aspekt času vo vývine lexiky

Banská Bystrica

24. 3. – PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.: Lexika slovenčiny po roku 1989
23. 4. – PhDr. Milan Majtán, DrSc.: Kompozitá v slovenskej onymii
29. 4. – prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Pokus o novú teóriu jazykovej kultúry
12. 11. – prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. – doc. Ing. Július Zimmermann, CSc.: Fonetické a fonologické aspekty exaktnej analýzy rečového signálu
26. 11. – Mgr. Jaromír Krško: Toponymá v komunikácii malých sociálnych skupín
27. 11. – prof. PhDr. Juraj Furdík, DrSc.: Náčrt vývinu slovotvorby za posledných 50 rokov

Prešov

10. 4. – PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.: Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku
24. 4. – prof. PhDr. Pavlo Čučka, DrSc., (Štátna univerzita Užhorod): Priezviská zakarpatských Slovákov
15. 5. – doc. PhDr. Oľga Schulzová, CSc., (FF KU Praha): Slovenčina na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe

23. 5. – prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Pokus o novú teóriu jazykovej kultúry
20. 11. – prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Štatút diskurzu
24. 11. – prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. – doc. Ing. Július Zimmermann, CSc.: Dynamika formantovej štruktúry slovenských samohlások
28. 11. – prof. Dr. Ralph Cleminson (Stredoeurópska univerzita Budapešť): Vowel System of Old Church Slavonic (Vokalický systém staroslovienčiny)
5. 12. – prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.: K charakteristike frazeológie v zbierke A. P. Zátureckého Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia
15. 12. – prof. PhDr. Ján Doruľa, CSc.: Staroslovienčina – spisovný jazyk veľkomoravských Slovienov?

VII. kolokvium mladých jazykovedcov

Modra-Piesok 3. – 5. december 1997

Kolokvium mladých jazykovedcov, organizované od r. 1991 Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV v Modre-Piesku, sa svojím VII. ročníkom – v úvodnom prejave upozornil na to aj predseda SJS Slavo Ondrejovič – ukázalo ako podujatie so špecificky vykryštalizovaným vnútro- aj medzinárodným postavením. Možnosť využiť kolokviálne stretnutie na predstavenie aktuálnych pracovných výsledkov, konfrontáciu názorov a pracovných postupov, na očakávané stretnutie s už známymi kolegami a na nadviazanie nových osobných kontaktov využilo z doterajších ročníkov podujatia zatiaľ najviac mladých lingvistov a výskumných pracovníkov z pracovísk blízkeho zamerania. Na podujatí bolo prednesených 53 príspevkov, z toho 26 zahraničných: z ČR (od českých kolegov a v ČR pôsobiacich zahraničných slavistov – z Bulharska a Talianska), Juhoslávie, Maďarska, Poľska, Rakúska, Slovinska, Švajčiarska, Švédska, Ukrajiny, USA. Tematická pestrosť príspevkov ako zvyčajne odrážala širokú škálu výskumných tém a pracovných metód mladých výskumných pracovníkov zo slovenských aj zahraničných lingvistických pracovísk ako aj z blízkych, resp. styčných odborov, tentoraz z oblasti literárnej vedy, etnológie, teórie komunikácie, informatiky. Celkovú príjemnú diskusnú atmosféru zodpovedajúcu stretnutiu mladých ľudí blízkych pracovných záujmov už tradične dopĺňala a obohacovala prítomnosť viacerých starších kolegov, okrem „domácich konzultantov" (predovšetkým z radov pracovníkov JÚĽŠ SAV) sa vďaka priaznivej zhode okolností do debát v rámci pracovného programu či vo večernejšom čase mohla zapájať a svojich mladých kolegov (pravda, nie len ich) „sledovať" aj O. Martincová z ÚJČ AV ČR. Príspevky budú publikované v VII. zväzku zborníka VARIA. Vzhľadom na šedivostriebristú farbu obálky (a nezanedbateľné obsahové súvislosti – veď odborné a vzťahové zisky podujatia by v mladej lingvistickej societe nemali mať zanikavý charakter) označil S. Ondrejovič s milou poetickou licenciou šesť doterajších zväzkov zborníka za „rodinné striebro" Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

M. Nábělková

Prednesené príspevky

FHV UMB Banská Bystrica

- Jaromír Krško: Toponymá v komunikácii malých sociálnych skupín
- Lujza Urbancová: Jazyk inzerátov

PdF UMB Banská Bystrica
- Ľubomír Kováčik: Obraznosť v poézii Janka Kráľa
- Pavol Odaloš: O produktívnom type názvov firiem
- Mariana Stejskalová: Z lexiky detskej reči

Filologická fakulta Belehrad
- Zuzana Čížiková: Reč sedliackych postáv v dielach dolnozemských autorov

JÚĽŠ SAV Bratislava
- Katarína Balleková: Z pradiarskej a tkáčskej terminológie
- Vladimír Benko – Alexandra Rajčanová: Lokalizácia softvérových produktov. Jazykovedný pohľad
- Monika Koncová: Názvy farieb a farebných odtieňov v slovenčine a francúzštine (stav, dynamika a komparatívne súvislosti)
- Ľubor Králik: O význame etnonyma Tatár a jeho derivátov v slovenčine
- Aneta Lalíková: Neurčité zámená v slovenských nárečiach
- Miriam Sitárová: Výskum lexiky administratívno-právnych písomností z predspisovného obdobia
- Jana Wachtarczyková: Niektoré teoreticko-metodologické problémy skúmania dynamiky vývoja súčasného jazyka

Slavistický kabinet SAV Bratislava
- Peter Žeňuch: Krátky opis dvoch kníh uložených v knižnici Pravoslávnej bohosloveckej fakulty v Prešove

Ústav etnológie SAV Bratislava
- Juraj Zajonc: Tradičný názov ako východisko skúmania ornamentálnych motívov (na príklade výšiviek a paličkovaných čipiek)

FF UK Bratislava
- Juliana Beňová: K otázkam zvukovej kultúry javiskovej reči na činoherných scénach SND
- Gabriela Múcsková: „Normálne" či „po slovensky". (Používanie nárečia a spisovného jazyka podľa predbežného anketového výskumu)
- Oľga Orgoňová: Kvantitatívna charakteristika galicizmov v slovenčine
- Szabolcz Simon: K výskumu jazyka maďarskej tlače na Slovensku
- Oľga Škvareninová: Proxemika – základný modifikátor dialógu

Poľský inštitút Bratislava
- Wirginia Mirosławska: Podoby ženských priezvisk v poľských a slovenských nárečiach

EF STU Bratislava
- Juraj Štefanovič: Rozpoznávanie textu pomocou počítača

ÚJČ AV ČR Brno
- Bohumil Vykypěl: V rekonstrukci staropruské sociální terminologie (svobodní)

Univerzita L. Eötvösa Budapešť
- Monika Szaboová: Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1918

Univerzita Göteborg
- Morgan Nilsson: Podmienky vokalizácie neslabičných predložiek v češtine a slovenčine z hľadiska rekčnej fonológie

Kansaská univerzita
- Mark Lauersdorf: Kultúrna slovenčina administratívno-právnych textov zo 16. storočia. „Čo s fonológiou a morfológiu?"

OPF Slezské univerzity Karviná
- Petr Brunda: Metodické otázky výuky jazyka
- Monika Javorská: Komunikace v reklamě
- Jiří Mezuláník: Přitažlivost gramatické formy kladných a záporných výrazů při přesvědčování

FEI TU Košice
- Karol Furdík: Automatické určovanie obsahu odborného textu
- Jozef Ivanecký: Automatická fonematická transkripcia v slovenčine

Jagiellovská univerzita Krakov
- Wojciech Sowa: Keltské výpožičky v latinčine
- Wiesław Stefańczyk: Funkcje vocativu we współczesnej polszczyźnie

FF Kyjev
- Antonina Grigoraš: Vzajmodejstvije različnych prijomov avtorskoj interpretacii frazeologizmov v gazetnych tekstach

Lodžská univerzita
- Maria Magdalena Nowakowska: Słowotwórcze i leksykalne formacje będące nazwami osób wykonujących czynności zawodowe

PF Maribor
- Drago Unuk: Besedotvorje v zahodnih prleških govorih

PdF UP Olomouc

- Miloš Mlčoch: Česká žurnalistika po roce 1945 a její lingvistická reflexe

Inštitút poľskej filológie WSP v Olsztyne

- Katarzyna Zawilska: Toruńskie gazety rękopiśmienne jako źródło badań filologicznych

FF UK Praha

- Giorgio Cadorini: Před tvorbou furlánské odborné terminologie. Smysl a strategie uplatnění menšinového jazyka ve vědecké praxi

PdF UK Praha

- Ladislav Janovec: Užití programu Concorder při tvorbě autorských slovníků

FHPV UP Prešov

- Marta Bystrianska: Galicizmy v slovenčine. Vzťah morfematickej a slovotvornej štruktúry
- Xénia Činčurová: Prírodný priestor a motív domova v Hečkovom Červenom víne a v Reymontových Sedliakoch
- Carlos Alonso Hidalgo: Sloveso ako jeden z možných prívlastkov podmetu

PdF UPJŠ Prešov

- Eva Frühaufová: Interferencia vo fónických systémoch slovenčiny a rómčiny
- Ľudmila Liptáková: Adjektívne okazionalizmy v hovorenej komunikácii

ÚJČ AV ČR Praha

- Zlatuše Braunšteinová: Přirovnání ve staré češtině
- Alena Černá: Terminologická slovní zásoba ve staré češtině
- Milan Harvalík: Exonyma a jejich fungování v jazyce
- Lucie Hašová: O posloupnosti témat a kategorizování v bežném rozhovoru
- Albena Rangelová – Zdena Opavská – Zdena Tichá: Jednojazyčné slovníky při výuce mateřštiny (projekt dotazníkového průzkumu)
- Miloslava Vajdlová: Substantivizovaná adjektiva označující poplatky, dávky a platy ve staré češtině

Slavistický seminár Zürich

- Markus Giger: K typologickému postavení horní lužické srbštiny mezi západoslovanskými jazyky: nominální systém

Viedenská univerzita

- Ursula Doleschal: Nesklonnosť v slovanských jazykoch

Tézy prednášok

Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku

Už dávnejšie sa konštatoval istý deficit v sociolingvistickom výskume na Slovensku. V čase, keď v okolitých štátoch prebieha konečná fáza inštitucionalizácie (v zmysle H. Löfflera) tejto disciplíny a v iných má už svoj zenit za sebou, u nás sa diskutuje o potrebe a zmysluplnosti takto zameraného výskumu. V rámci jazykovednej komunity jestvujú viaceré skupiny, líšiace sa v posudzovaní sociolingvistiky, ktoré však svoje postoje nevyjadrujú vždy explicitne. Napriek tomu postoje každého smeru sú dobre čitateľné. Celkom explicitne však hlas každého z nich zaznie pri „strete" rozličných prístupov, čo možno sledovať napr. pri vedeckých konferenciách o norme, spisovnom jazyku a jazykovej kultúre a v následne vydaných zborníkoch (veľmi výrečným dokladom sú najmä zborníky *Hovorová podoba spisovnej slovenčiny I., II. 1965 – Kultúra spisovnej slovenčiny, 1967 – Spisovný jazyk a jazyková kultúra, 1995*).

K istej inštitucionalizácii a presadzovaniu sa sociolingvistiky dochádza aj na Slovensku: viaceré tímy v Prešove, Banskej Bystrici a Bratislave pracujú v sociolingvistických projektoch, usporadúvajú sa medzinárodné sociolingvisticko-komunikačné podujatia, sociolingvistika sa sčasti – aj keď zatiaľ len prostredníctvom seminárov a nepovinných prednášok – etablovala aj na vysokých školách, viacerí jednotlivci sa zapájajú v danej oblasti do medzinárodného výskumu atď.

Deficit sociolingvistického výskumu je citeľný najmä v oblasti kodifikácie a normovania jazyka.

Sociolingvistika má blízke osudy so sociológiou. Obidve disciplíny – sociológia i sociolingvistika – boli od začiatku povolané odhaľovať mýty a korigovať predstavy o spoločnosti a/alebo jazyku, ktoré už stratili svoje opodstatnenie. Na rozvoj sociolingvistiky na Slovensku budú mať dosah aj organizačné zmeny, prebiehajúce v slovenskej jazykovede ako celku.

PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.
4. 2. 1997 – Nitra
10. 4. 1997 – Prešov

Pokus o novú teóriu jazykovej kultúry

Jazyková kultúra sa týka predovšetkým spisovnej formy národného jazyka, preto problematika spisovného jazyka tvorí ústrednú zložku aj v teórii jazykovej kultúry. Zo spisovného charakteru národného jazyka vyplýva, že pri kodifikovaní, resp. pri rozhodovaní o tom, ktorý prvok sa uzná ako systémo-

vý, ako patriaci do systému, je nevyhnutný systémový prístup. Systémový prístup je spôsob myslenia, riešenia problémov, pri ktorom sa jazyk chápe komplexne, vo všetkých vnútorných i vonkajších súvislostiach, s ohľadom na správanie systému a v prípade zložitého systému aj na správanie subsystémov.

Systémový prístup je teda založený na poznávaní, ale aj na rešpektovaní stavu systému. Jazyk ako spoločenský systém sa mení, resp. rozvíja, treba preto brať do úvahy aj fakt, že môžu vznikať aj nové čiastkové systémy, ktoré lepšie zodpovedajú potrebám používateľov daného jazyka.

Pri posudzovaní spisovnosti konkrétnych výrazov treba za najdôležitejšie kritérium pokladať štruktúrovanosť a opierať sa o analogické prípady, ktorých štruktúrovanosť je nesporná. Pri rozhodovaní o takýchto prípadoch, ktoré sú štruktúrované nezreteľne, treba uplatňovať kritérium akomodatívnosti, prispôsobivosti potrebám používateľov jazyka. Treba dobre rozlišovať akomodatívnosť od pseudoakomodatívnosti, lebo pseudoakomodatívnosť je často prejavom módnosti.

Pri takých výrazoch, ktoré nie sú štruktúrované, ale napriek tomu sa pokladajú za potrebné, nastupuje kritérium funkčnosti, ktorým sa rieši otázka, či daný prvok prispieva, alebo neprispieva k rozvíjaniu daného národného jazyka.

Pri systémovom prístupe treba brať do úvahy aj prechod medzi systémami, najmä prechod od subštandardnej formy k štandardnej.

prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
18. 2. 1997 – Bratislava
29. 4. 1997 – Banská Bystrica
23. 5. 1997 – Prešov

Lexika slovenčiny po roku 1989

Slovná zásoba vo všeobecnosti je súhrnom slov a výrazov určitého jazyka. Typickou črtou slovnej zásoby je neustály pohyb medzi jej jednotkami a celými vrstvami preto, lebo v slovnej zásobe sa priamo odrážajú zmeny v spoločenskom živote národa.

Pri opisovaní zmien v slovnej zásobe v určitom, presne vymedzenom časovom období je však nutné vybrať si ako dominantné jedno kritérium. To platí aj pre zmeny v lexike slovenčiny po roku 1989.

Na jednej strane je to v našom prípade prechod časti slov a slovných spojení z aktívnej do pasívnej slovnej zásoby, napr. *zväzák, päťročnica, spartakiáda, zaslúžilý umelec, socialistické plánovanie* a pod. Tieto „odchádzajúce slová" nie sú nahrádzané novými pomenovaniami, lebo zanikajú denotáty, ktoré označujú. Iné „odchádzajúce pomenovania" sú nahrádzané

novými pomenovaniami, napr. *jednotné roľnícke družstvo (JRD)* nahrádza spojenie *poľnohospodárske družstvo (PD), nomenklatúrne kádre* nahrádza spojenie *staré štruktúry* a pod.

Na druhej strane sa uskutočňuje revitalizácia pomenovaní, čiže časť slov a slovných spojení, ktoré sa používali v predchádzajúcich štyroch desaťročiach pomerne málo, prechádza z pasívnej do aktívnej slovnej zásoby, napr. *kapitál, opozícia, birmovka, obecný úrad,* resp. na pomenovanie nových skutočností sa začínajú používať neologizmy, napr. *medializovať (zverejniť v masovokomunikačných prostriedkoch, dať širokú publicitu), zamatová, nežná revolúcia (udalosti v roku 1989 v Československu), internetová sieť (medzinárodná počítačová sieť) a pod.*

Z globálneho hľadiska možno povedať, že zmeny v slovnej zásobe sa pohybovali v dvoch líniách: jednak v polarite aktívna – pasívna slovná zásoba, jednak v polarite frekventované používanie – zastarávanie/zanikanie. Tieto binárnosti môžeme potom premietnuť do kvantitatívnych a kvalitatívnych zmien v lexike slovenského jazyka.

Kvantitatívne zmeny sa vo všeobecnosti prejavili po roku 1989 najmä:

1. prechodom „socialistickej" lexiky aj s niektorými slovami prevzatými z lexiky ruštiny do pasívnej slovnej zásoby, napr. *chozrasčot, perestrojka/prestavba, glasnosť* atď., resp. po roku 1989 preberaním cudzích slov, hlavne lexiky z angličtiny a jej prechodom do aktívnej slovnej zásoby, napr. *díler, thriller, summit,*

2. dotváraním nových slov odvodzovaním hlavne pri substantívach, príp. verbách, pričom je zreteľný častý prechod pôvodne okazionálneho, často hovorového až slangového tvorenia, do neutrálnej oblasti:

2.1. názvy osôb sa najčastejšie tvoria z domácich prípon príponou *-ár/-iar/-ar,* napr. *slamienkár (výrobca slamienok – sušených kvetov), burzár (kto predáva na burze),*

2.2. z cudzích prípon sa tvoria názvy osôb hlavne príponou -ista, napr. *mantinelista (kto prechádza z jednej krajnosti do druhej), monologista (kto vedie monológ),*

2.3. názvy miesta sa vytvárajú príponou -áreň, napr. *chrupkáreň,* názvy vlastností príponou *-osť,* napr. *konkurencieschopnosť (schopnosť konkurovať),* názvy činností príponou *-fikácie,* napr. *teplofikácia,*

2.4. tvoria sa denominatívne slovesá, napr. *zvolebnievať sa (schyľovať sa k voľbám), záverovať (robiť závery),*

3. z ostatných slovotvorných postupov sa využíva:

3.1. tvorenie združených pomenovaní, ktoré označujú nový pojem, napr. *duchovný parlament (stretnutie intelektuálov s cieľom vytvoriť myšlienkový most medzi národmi),*

3.2. naďalej sa pomerne často využíva univerbizácia, napr. *neformál* (hov. *člen neformálnej štruktúry*),

3.3. s novou organizáciou spoločnosti sa vytvárajú aj nové skratky, napr. *SATUR (Slovenská agentúra pre turistický ruch)*,

Kvalitatívne zmeny súvisia:

1. so vznikom nových významov niektorých slov na označovanie nových skutočností, napr. slovo *legionár už neoznačuje len príslušníka légie*, ale aj *športovca bojujúceho vo farbách zahraničného klubu za odmenu vopred dohodnutú*,

2. s redefinovaním významov niektorých slov, ktoré boli definované napr. v slovníkoch v súlade s orientáciou spoločnosti pred rokom 1989, napr. v ekonomike bankrot: predtým *finančný úpadok v kapitalistickom hospodárstve*, teraz *finančný úpadok v hospodárstve vo všeobecnosti*,

3. s rozširovaním sfér používania niektorých slov, napr. *scenár* sa upotreboval v divadelníctve, no dostáva sa aj do ekonomiky v spojení *scenár ekonomickej reformy*,

4. s častejším používaním niektorých prípon v prevzatých slovách, napr. prípony -ing v slovách *clearing, marketing*,

5. s konkurenciou niektorých prípon, resp. častí. Slovotvorný typ s časťou *-gate* je prvotne orientovaný na pomenovania afér, napr. *Bartončíkgate*. Dynamicky si však rozširuje sémantickú orientáciu až na aféry istého typu, napr. pri pomenovaní *parlamentgate (pokus využiť názorové kryštalizácie vo vládnucej strane na vyvolanie parlamentnej krízy a vypísanie predčasných parlamentných volieb)*. Slovotvorný typ s časťou *-gate* potom konkuruje slovotvornému typu s príponou *-iáda* s významom obdobia, počas ktorého pretrváva istá spoločensko-politická udalosť spätá s názvom osoby či podmienená iným menom zo slovotvorného základu, napr. *čalfiáda*,

6. s používaním polopredpôn na sériové tvorenie slov, napr. *tele-, narko-, euro-, krimi-: teleráno (televízne ráno), narkomafia (tajná organizácia zaoberajúca sa obchodom s narkotikami), euromesto (európske mesto), krimiromán (kriminálny román)* atď., pričom k polopredponám prechádzajú a tak strácajú pôvodnú samostatnosť nielen podstatné a prídavné mená, ale dokonca aj neplnovýznamové slová, napr. častica a citoslovce: *hurávlastenectvo (falošné, povrchné vlastenectvo)* a *tiežodborník (poloodborník, neodborník)*,

7. pri tvorení slov využívanie postupov nefungujúcich v slovenčine, napr. pri tvorbe apelatívnych alebo propriálnych združených pomenovaní: *vegetarian pizza* (správne *vegetariánska pizza*), *Devín banka* (správne *Devínska banka* alebo *Banka Devín*), či *Tatra kupón fond* (správne *kupónový fond Tatra banky*), príp. *Exim banka (Exportno-importná banka*, správne *Eximbanka)*,

8. pri tvorbe vlastných mien zdôrazňovanie, že ide o Slovenskú republiku, napr. *Ústava Slovenskej republiky, Armáda Slovenskej republiky, Tlačová agentúra Slovenskej republiky (TA SR)* a pod.

Zmeny v lexike slovenčiny ako dôsledok zmien v roku 1989 stále prebiehajú. Preto je potrebné opätovne sa vracať k lexike slovenčiny po roku 1989 a opätovným reanalyzovaním zisťovať ďalšie kvantitatívne a kvalitatívne zmeny.

PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.
24. 3. 1997 – Banská Bystrica
22. 4. 1997 – Nitra

Návrh kodifikácie slov utvorených príponou -ár, -áreň, resp. -ar, -areň

V pravopisnej kodifikácii z r. 1991 sa posilnilo pravidlo o rytmickom krátení, a to tým, že prípony *-ár, -áreň* sa vyňali z výnimiek pri uplatňovaní pravidla o rytmickom krátení. Podľa tejto kodifikácie pri podstatných menách tvorených týmito príponami (a pri slovách od nich odvodených) po predchádzajúcej dlhej monoftongickej slabike nastupuje krátka prípona *-ar, -areň*. Zmena sa dotýkala týchto slov uvedených v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 (PSP): *áčkar, bábkar, bájkar, béčkar, céčkar, dráhar, frézar, lúpareň, prekážkar, prevádzkar, prevádzkareň, rozprávkar, sánkar, silnoprúdar, slaboprúdar, stávkar* (kto uzatvára stávky), *súkareň, výškar*. Uplatňovanie pravidla o rytmickom krátení pri príponách *-ár, -áreň* sa vzťahuje aj na ďalšie slová utvorené týmito príponami, ktoré sa používajú v jazykovej praxi a nie sú zachytené v PSP. Rozšírenie platnosti pravidla o rytmickom krátení aj na prípony *-ár, -áreň* sa však v kodifikácii z r. 1991 neuplatnilo dôsledne, lebo po predchádzajúcej slabike s diftongom naďalej zostali prípony *-ár, -áreň*. Zmena kodifikácie sa teda nedotýkala slov typu *mliekár, zlieváreň*.

Riešenie kodifikácie z r. 1991 vyvolalo isté rozpaky a najmä časť odbornej a učiteľskej verejnosti upozorňovala na to, že pri prijatom riešení sa slabika s diftongom nepriamo prestala pokladať za dlhú slabiku, čo je vlastne v rozpore s doterajším chápaním diftongov v slovenčine. Pri príprave tretieho, doplneného a prepracovaného vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ) a nového vydania PSP autori navrhujú dôsledne uplatňovať pravidlo o rytmickom krátení pri slovách utvorených príponami *-ár, -áreň* aj po predchádzajúcej slabike s diftongom, na čo je opora v slovotvornom systéme slovenčiny (porov. slová utvorené príponami *-ák/-ak, -ník/-nik, -ík/-ik, -ný/-ny, -ský/-sky, -cký/-cky, -núť/-nuť*, napr. *druhák*, ale *siedmy – siedmak, hutník*, ale *podiel – podielnik, kufrík*, ale *koštiaľ – koštialik, lesný*, ale *hviezda – hviezdny, priateľský*, ale *kaštieľ – kaštieľsky, bystrický*, ale *Prosiek – prosiecky, padnúť*, ale *striehnuť*. Podľa návrhu sa zmena kodifikácie má dotýkať

týchto základových slov uvedených v PSP z r. 1991: *desiatar, diaľkar, lahôdkar – lahôdkareň, mliekareň, obliekareň, omietkar, pamiatkar, pasienkar, pochôdzkar, polievkar, poviedkar, premietareň, prezliekareň, sviečkar, škôlkar, ulievareň, voľnomyšlienkar, zlievareň,* ale aj ďalších slov, ktoré sa v PSP neuvádzali, napr. *dozrievareň, odlievareň, ohrievareň, oštiepkar, sviečkareň, viazareň, vyzliekareň.* Máme doklady potvrdzujúce sporadické používanie slov *mliekar, mliekareň, mliekarenský, viazareň, zlievareň, zlievarenský* v konkrétnej jazykovej praxi v písaných prejavoch v podobe s príponami *-ar, -areň, -arenský,* teda s uplatňovaním pravidla o rytmickom krátení.

Návrh zmeny v kodifikácii sa nedotýka slov utvorených príponami *-iar, -iareň* bez ohľadu na to, či tieto prípony nasledujú po monoftongickej dlhej slabike, alebo po dlhej slabike s diftongom, v ktorých v minulosti nenastala kvantitatívna alternácia, napr. *míliar, múčiar* (chrobák), *rýchliareň, bieliareň, triediareň,* a takisto ani dávno utvorených slov typu *lekár, murár* alebo slov typu *košikár, betonár, diskotekár, hlinikáreň* (základové slovo je už odvodené) a pod., v ktorých sa naopak pred príponami *-ár, -áreň* kvantitatívna alternácia uplatnila.

PaedDr. Matej Považaj
8. 4. 1997 – Nitra

Kompozitá v slovenskej onymii

Od obdobia praslovanskej jazykovej jednoty patrilo tvorenie kompozít medzi normálne slovotvorné postupy (*zlodej, čarodej, muchomor*). Zložené osobné mená sú známe z väčšiny jazykov indoeurópskej jazykovej rodiny.

Pri lexikologickom i onomastickom bádaní vo sfére slovenského národného jazyka možno od najstarších čias sledovať kompozitné štruktúry aj vo všetkých triedach vlastných mien, najviac príkladov ponúkajú historické i súčasné osobné mená. Nejde pri tom iba o vlastné mená, ktoré vznikli kompozíciou, ale o vlastné mená s kompozitnou štruktúrou, ktoré mohli vzniknúť z kompozít iného druhu (apelatívnych či propriálnych) iba proprializáciou (onymizáciou) alebo pomocou ďalších onymických formantov, teda sufixáciou, prefixáciou a pod.

Za najstaršie zložené slovanské osobné mená predkresťanského typu doložené zo slovenského územia sa pokladajú mená kniežat Rastislava, Pribinu a Svätopluka, Svätoplukovej ženy Svätožizny a ďalšie slovenské, resp. západoslovanské mená z 9. stor. zapísané medzi menami Pribinových veľmožov a menami pútnikov z tzv. Cividalského evanjelia. Desiatky mien želacieho i prezývkového charakteru sú známe z písomností 11. – 15. stor. Niektoré z nich sa v staršej slovenčine a vo viacjazykovom prostredí stredovekého

Uhorska vyvíjali podľa osobitných zákonitostí. Nejde iba o striedanie podôb typu *Budimír/Budmer, Lastomir/Laskomer, Budislav/Budslav/Buclav, Ladislav/Ladslav/Laclav, Radislav/Raslav, Trebohost/Treb(h)ost* a pod. Už v minulosti sme si všimli podoby aj striedanie podôb *Latibor/Ratibor, Ladomer/Radmer,* aj formalizované „nehistorické" používanie (a nepoužívanie) spojovacích vokálov.

Podľa modelov zložených osobných mien predkresťanského typu sa tvorili aj niektoré prezývky. Na rozdiel od predkresťanských mien prevládala v nich expresívna charakteristika, napr. *Babirad, Pičirad, Koziroh, Mokropysk, Kašivar, Kuroplach, Dojkrava, Kalivoda, Kolibaba, Kosinoha, Kypikaša, Mastibruch, Mastihlav, Mutivoda, Parikrupa, Parimucha, Rajnoha* (< *Hrajnoha*), *Strelimucha* a pod.

V prímenách a priezviskách kompozitné štruktúry majú rozmanitý pôvod. Pochádzajú z krstných mien i prezývok, zo zložených i viacslovných toponým, napr. *Krivosudský, Polerecký, Sebechlebský, Novomeský, Ostrolucký* a pod. rozoznávať viacero druhov a rozličné motivácie.

Zložené mená sú známe aj a) z umeleckej literatúry, napr. *Tesnošil, Krivosúd, Daryber, Vodupil, Kuriplach, Bolebruch, Deográcia, Hromputna, Heškoza, Ejhledjefka*; b) zo slovenských ľudových rozprávok, napr. *Zlatovláska, Laktibrada/Loktibrada, Popolvár* (< *Popolval*), *Lomidrevo, Valibuk, Valivrch* a pod.

2. Medzi osadnými názvami sa vyskytujú zložené štruktúry typu *Beloveža, Dubodiel, Krivoklát, Mokroluh, Novosedlica, Polerieka, Ružindol, Starhrad, Veľopolie, Zubrohlava* a pod.

Osobitným typom sú osadné i terénne názvy *Hostihora, Chyžnianvoda, Kraľovianstrana, Lukovianstudňa, Rybárpole.* Ojkonymá utvorené z kompozitných názvov zamestnania, tzv. služobníckych názvov, napr. *Brezolupy, Medovarce, Obsolovce* (= **Psolovce*), *Voderady, Dubokany, Krškany, Vozokany, Žarnosek* a pod.

Ojkonymá utvorené z osobných mien kompozitného typu vznikali od najstarších čias. Sú to názvy typu *Bohdanovce, Bohuslavice, Boleráz, Buclovany, Budimír, Budmerice, Čaradice, Čavoj, Dobrohošť, Dobroslava, Kazimír, Laclavá, Ladomer, Ladomirov, Ladomirová, Lastomír, Majcichov, Motešice, Racibor, Raslavice, Sebeslavce, Trebostovo, Tvrdomestice, Vislava, Želobudza* a pod.

Staré zložené osobné mená nie sú petrifikované iba v ojkonymii, ale aj v hydronymii a v oronymii, aj v názvoch iných nesídelných geografických objektov.

Mimoriadne zaujímavý je výskyt kompozitných štruktúr (zrastov) v názvoch typu *Kameňvoda, Kravakameň,* ktoré vznikli z málo známych terénnych názvov vetného typu *Ďe s kameňa voda padá, Kde krava na kameň stupela.* Kompozitnú štruktúru majú názvy planét z epochy národného obro-

denia *Dobropán* (Merkúr), *Hladolet* (Saturn), *Kráľomoc* (Jupiter), *Krasopani/Krasopanna* (Venuša), *Smrtonos* (Mars).

Z hľadiska charakteru komponentov slovenských vlastných mien kompozitného typu možno konštatovať, že v starších i novších osobných menách (a v toponymách z nich utvorených) prevládajú verbálne (slovesné) slovné základy na prvom i na druhom mieste, nie sú však neznáme ani menné (substantívne a adjektívne) štruktúry. Menné základy sa vyskytujú v obidvoch hlavných triedach vlastných mien, za charakteristické konštrukcie toponým možno pokladať menné štruktúry, služobnícke a prezývkové ojkonymá majú často substantívno-verbálnu štruktúru. Podrobná historicko-etymologická analýza slovenských zložených vlastných mien, najmä zložených osobných mien predkresťanského typu ostáva úlohou.

PhDr. Milan Majtán, DrSc.
23. 4. 1997 – Banská Bystrica
14. 10. 1997 – Nitra

Priezviská zakarpatských Slovákov

1. V Zakarpatskej oblasti na Ukrajine žije v súčasnosti viac ako 10 tisíc Slovákov. Počet ich priezvisk dosahuje 900 lexém. Časť z nich sa v dedinách opakuje, ale sú medzi nimi aj také, ktoré sa neopakujú. Takmer polovica priezvisk zakarpatských Slovákov je vlastná aj tamojším Ukrajincom, Maďarom a Nemcom, čo je podmienené tesnými výrobnými a rodinnými vzťahmi Slovákov s príslušníkmi iných etník regiónu v rámci toho istého štátu v priebehu posledných storočí.

2. Takmer 60 % priezvisk zakarpatských Slovákov nachádza dostatočnú etymologickú interpretáciu v lexikálnych a slovotvorných prostriedkoch slovenského jazyka predpriezviskového obdobia. Napriek tomu takmer 400 lexém môže byť na základe fonetických a slovotvorných kritérií úspešne posudzovaných ako ukrajinské, maďarské, nemecké či poľské tvary.

3. Podľa predpriezviskovej sémantiky slovotvorných základov prevažujú medzi priezviskami zakarpatských Slovákov tie, ktoré vznikli z krstných mien, najmä hypokoristík (*Andrejčík, Bartko, Blaha, Daňo, Michal, Onda, Štefan...*), ojkoným a etnoným (*Bežovský, Lipták, Soták, Spišák, Porubský...*) a z názvov profesií (*Bača, Bednárik, Blanár, Hudák, Harčár, Kráľ, Peckár, Rimár, Sedlár*). Naposledy menovaných priezvisk je najviac medzi Užhorodčanmi a najmenej medzi storožnickými roľníkmi. Priezvisk, ktoré poukazujú na vnútornú alebo vonkajšiu vlastnosť zakladateľa rodu, je medzi zakarpatskými Slovákmi najmenej (*Bosák, Hlavatý, Hlaváč, Hrubý, Drobík, Maľovanec, Nezbajlo, Česník...*).

4. Podľa spôsobu tvorenia sú dve tretiny priezvisk zakarpatských Slovákov lexikálno-sémantickými tvarmi, teda prvotnými priezviskami, ktoré neobsahujú osobitné priezviskové formanty (*Baran, Breza, Vrábeľ, Dratva, Maďar, Malec, Ohradzanský, Petráš, Straka, Tkáč, Šlosár...*), a jedna tretina je druhotnými priezviskami, teda morfologickými tvarmi, ktoré vznikli špeciálne nato, aby nimi bolo možné charakterizovať zakladateľa rodu podľa jeho príbuzných.

5. Medzi priezviskami utvorenými morfologickým postupom prevažujú patronymá so sufixom *-ovič* typu *Hrabovič, Ivaškovič*, zriedkavo sa objavujú tvary na *-ovec* typu *Ľachovec*. Na vyjadrenie patronymickosti sa využívali aj geneticky deminutívne sufixy *-ík, -čík, -ko, -uk, -ec* (*Andrušík, Vujčík, Stričko, Kozaruk, Jurec...*) a adjektívne sufixy *-ov, -ovský* (*Žirov, Drotarovský...*).

6. Okrem vlastných patronymických sa v priezviskách zakarpatských Slovákov niekedy vyskytujú aj také sufixy ako *-ič, -in, -inec, -ak, -ka, -ej, -ský, -cký*, ktoré sa mohli spájať nielen s mužskými, ale aj so ženskými menami (por. *Mikulič – Hanič, Čepinec – Hasinec, Demčák – Hanuščák...*), hoci priezvisk motivovaných materským pomenovaním denotátu (napr. *Marinec, Marič...*) je u zakarpatských Slovákov málo. Ako slovotvorný základ metroným sa častejšie uplatňovali andronymá so sufixom *-aňa, -uľa, -ovka; -ka* (porov. *Ščerbanič, Hreškulič, Bolovčák* od *Ščerbaňa, Hreškuľa, Bulovka*), ktoré sú známe u všetkých slovanských národov v oblasti Východných Karpát.

7. Historický pohľad na antroponymikon zakarpatských Slovákov ukazuje, že prvé písomné zmienky o prítomnosti Slovákov v južných častiach oblasti sa objavujú už v miestnych dokumentoch z 15. stor. (*Sclavus, Toth*) i nasledujúcich storočí (*Szloviak, Szlovak, Szaták, Totin, Tirpak*).

8. Sociolingvistická analýza materiálu potvrdzuje doterajšie vedomosti o tom, že dnešní Zakarpatskí Slováci sú vo svojom základe potomkami východoslovenských robotníkov, ktorí sa od 19. storočia začali usádzať pri ťažobných, drevospracujúcich, metalurgických a sklárskych podnikoch západného Zakarpatska.

Napriek dvestoročnej existencii mimo rodného prostredia si zakarpatskí Slováci pomerne úspešne zachovali svoje priezviská, hoci asimilačná politika kráľovského Uhorska a prevládajúce ukrajinské prostredie poznamenali ich prvotné morfémové zloženie a v celom rade prípadov dokonca aj ich znenie.

prof. PhDr. Pavlo Čučka, DrSc.
24. 4. 1997 – Prešov

O jednom (ne)valenčním dativu

Tématem přednášky jsou některé aspekty spjaté s fenoménem zvaným posesivita. V úvodu je položeno několik zásadních otázek, které vyplynuly jednak z mých dřívějších, dosud jen částečně publikovaných zkoumání vyjad-

řování posesivity v moderní angličtině, jednak z analýzy korpusu materiálu excerpovaného z české beletrie 20. stol. První okruh otázek je obecnějšího rázu. Týká se problému vymezení (a vymezitelnosti) kategorie posesivity a toho, zda a jak je ji možno z lingvistického hlediska uchopit. Nabízeny jsou zde v zásadě dva postupy: buď je možno vyjít od obsahu a jeho transformace v jazykový význam a sledovat pravidelnosti ve způsobu vyjadřování té které kategorie v tom kterém jazyce (výhodou je např. poskytnutí jakéhosi servisu pro další, tentokrát typologická zkoumání), nebo je možno vyjít od určitého jazykového prostředku a sledovat jeho chování v konkrétních textech/kontextech. V tomto příspěvku byla uplatněna kombinace obou postupů, a to vždy s vysvětlením, přičemž důsledná aplikace druhého z obou postupů vedla až ke zboření mýtu o fixaci určitého jazykového významu (zde posesivity) u jednoho jazykového prostředku, tradičně dokonce terminologicky obdařeného příslušným atributem motivačně poukazujícím na onen jazykový význam, jehož pravidelným nositelem by měl být (tedy atributem „posesivní").

Další okruh otázek se týká již přirozeného jazyka, zde češtiny, popř. v jedné podkapitole konfrontačně i angličtiny. Jde především o to, zda čeština disponuje speciálními a specifickými prostředky pro vyjadřování posesivity a zda, nahlíženo z opačné strany, se ve všech případech jedná o prostředky, u nichž je posesivní význam gramatikalizován/jazykovou formou fixován (srov. atributu „posesivní"). Z druhé výše nastolené otázky pak vyplývá určitá lingvistická hereze, a tudíž otázky další: zda se užitím některého z prostředků v jistém kontextu posesivní obsah pouze vyrozumívá, či zda je pravidelný posesivní „stereotyp" naopak narušen.

Snaha odpovědět na tyto otázky se neobešla bez stručné rešerše souběžné diskuse dosavadního bádaní v široké oblasti posesivity, a to nejen v české bohemistice, ale i anglistice a rusistice, protože mnohé zásadní studie byly věnovány i těmto jazykům (velmi často v pohledu konfrontačním). Monografie o posesivitě jako o případné gramatické, nebo obsahové či sémantické kategorii nebyla dosud napsána. Nejrozsáhlejší studie byly věnovány tzv. posesivní predikaci (srov. Mathesius 1913, 1917, 1961, Trnka 1924, Vachek 1980), vztahům sloves MÍT a BÝT, popř. HAVE a BE (srov. např. Macháček 1965, Kořenský 1972) – do této části byl vřazen i krátký exkurz do generativní sémantiky, a to především do lokalistické teorie – některým jednotlivým lexikálním a gramatickým prostředkům pro vyjadřování posesivity (srov. např. časopisecký článek věnovaný slovesu PATŘIT – Piťha 1980, nebo studii o posesivních zájmenech – Daneš – Hausenblas 1962), konfrontaci vyjadřování posesivity v češtině a ruštině (srov. Zimek 1960). Jako významná obsahová kategorie byla posesivita pojednána v pracích věnovaných strukturám obsahu lidského předjazykového vědomí (srov. např. Zimek 1980, Štěpán 1985), nebo, z hlediska teorie textu, jako jeden ze způsobů textové perspektivy (srov. např. Macurová 1983).

Jednoznačného konsensu nad definováním posesivity nebylo dosud dosaženo. Ve sledovaných pracích je možno zachytit široké spektrum pojímaní posesivity od přímého kalkování latinského POSSESSIO přes relaci přináležitosti/sounáležitosti mezi dvěma substancemi až po vztahu úzkého zájmu, či o jedno ze dvou možných realizací podkladové lokativní struktury. Vlastní pokus této práce o vymezení pojmu posesivita spočívá na „desateru" premis, z nichž jako nejpodstatnější se jeví nutná existence relace mezi entitami – v konečné fázi abstrakce jsou, zdá se, všechny relace převeditelné na vztahy existenciálního BÝT (popř. být někde) a MÍT (popř. být zahrnut/a/o či umístěn/a/o do okruhu zainteresovanosti). Již dříve byl způsob takovéto abstrakce částečně ukázán na složkové analýze synonymní oblasti vlastnění v moderní angličtině (srov. Bednaříková 1985). Právě onen „okruh zainteresovanosti" se zdá být řešením umožňujícím zachytit i specifické oblasti posesivity.

Posesivita, jež dějem vzniká (popř. jež v průběhu děje zaniká), má být stmelujícím podkladovým prvkem pro prostředky tzv. 3. syntaktického plánu (srov. Poldauf 1966), plánu jinak poněkud heterogenního a mnohozahrnujícího. Dominantním reprezentantem tohoto plánu je tzv. dativ posesivní. Jde právě o prostředek, jenž, obdařen atributem „posesivní", bývá uváděn ve výčtu prostředků pro vyjádření posesivity v češtině (srov. např. Zimek 1960, Daneš – Hausenblas 1962). Excerpce a analýza materiálu však ukázaly, že jednotlivé tradičně uváděné „druhy volného dativu", mezi něž tzv. dativ posesivní patří, nelze od sebe striktně oddělit ani na základe formy, ani na základe významu. Jedná se především o „hranice" mezi dativem posesivním a dativem prospěchovým (dativem commodi/incommodi).

Část, která může být označena za gros celého příspěvku, zaměřuje pozornost právě na tento „druh" volného dativu, tj. na dativ „posesivní". Metodologickou základnou pro postup v této kapitole je danešovský třírovinný přístup k syntaxi. Volný dativ je tak podroben zkoumání na každé z těchto tří rovin, jejichž vzájemné prolínaní však není vyloučeno. Právě naopak je ho využito, a to např. tam, kde se vyvracejí buď již založený „posesivní" mýtus tradičních mluvnic a syntaxí, nebo pokusy o gramatickou či sémantickou (re)interpretaci z doby zcela nedávné (srov. Piťha 1971, Macháčková 1992). Nutnost prolínaní rovin byla dána i tím, že v některých oponovaných (re)interpretačních pokusech bylo použito „sémantických" kritérií pro formálně gramatickou charakteristiku zkoumaného jevu.

V souvislosti s probíráním volného dativu na rovině formálně gramatické bylo otevřeno několik otázek. Týkaly se především toho, zda existují nějaká formální či sémantická kritéria pro rozlišení tradičních sémantických „druhů" volného dativu, a pokud ano, zda jsou využitelná pro posouzení jeho (ne)valenčního statutu. Z toho dále vyplynula i otázka, zda případné sémantické restrikce (zde týkající se role posesa) mohou rozhodnout o (a)gramatičnosti nějaké věty. Všechny otázky byly podrobně analyzovány a exemplifikovány

pomocí excerpt, a to s vědomím valenční teorie aplikované v reprezentativní syntaxi češtiny (srov. Mluvnice češtiny III, Praha 1988). Ač všechny otázky související se slovesnou valencí a intencí nemohou být završeny zcela jednoznačnými a vyčerpávajícími odpověďmi, je možno dobrát se závěru, že volný dativ neobsazuje pravovalenční pozici dominovanou predikátem a že jeho „ztvárnění" není dáno ani výběrem, ani sémantikou predikátu. Volný dativ není, podle všeho, vůbec věcí slovesa. Případná, ani hypotetická sémantická či formální pravidla pro rozlišení tzv. dativu posesivního od dativu (in)commodi nemohou proto být arbitrem pro posouzení jeho (ne)valenčnosti. Ukazuje se, že strukturní dispensibilita nekoinciduje s dispensibilitou sémantickou, a nelze tudíž mluvit ani o negramatičnosti vět s „nepoužitým" posesivním dativem.

Sledování volného dativu na rovině funkčně sémantické vychází z transformační historie syntaktických konstrukcí volný dativ obsahujících. Zapouštěcí transformace dvou základových struktur odhaluje novou sémantickou informaci, jež však není pouhým součtem kvalit obou základů. Charakter a funkce této nové informace, „zahrnutí/vtažení" do okruhu zainteresovanosti, jsou potom testovány metodami translatologickými spolu s metodami srovnávací stylistiky. Konfrontace s užitými anglickými překladovými „ekvivalenty" podává svědectví o přítomnosti specifického signifikativního efektu u českého volného dativu, plynoucího právě z této nové informace. Uplatněním teorie funkční kompenzace se závěr této části dobírá některých vlastních překladatelských řešení, pokoušejících se neochudit anglický překlad o tuto konotaci. Celý oddíl pak vyúsťuje ve stručné typologické zobecnění.

Úvahy nad volným dativem jsou uzavřeny rovinou komunikativně pragmatickou. Jako východisko slouží dvě základní dichotomie: obsah – forma a význam – smysl. Cílem je odpovědět na otázku, zda posesivita je vyrozumívaným předjazykovým obsahem, nebo fixovaným jazykovým významem. Důsledný postup od určitého jazykového prostředku (volného dativu) a analýza jeho chování v (kon)textu ukazují, že v jistých situacích nemusí vůbec jít o posesivitu. Neexistuje totiž a tudíž zvláštní posesivní význam, jenž by byl u volného dativu formálně podepřen. Posesivita se zde pouze vyrozumívá, plyne pouze z konkrétního použití, a není tedy fixovaným jazykovým významem, ale SMYSLEM volného („posesivního") dativu.

Hledá-li se u dativního objektového komplementu (tedy dativu valenčního, např. **závidět někomu**) invariantní význam, zakotvený v systému pádů a nevázaný na spojení s konkrétním slovesem, hovoří se obvykle o obecné sémantice **zaměřenosti** (srov. Mluvnice češtiny II, 1986, 59).

Sémantika dominujícího slovesa a sémantika dativního komplementu (na nějž je sémantika slovesa zaměřena) jsou přitom v plném souladu. Již v tomto pádovém významu však je něco, co se v dativu volném „opakuje" (**Král dal postavit své manželce nádherný palác**), srov. např. užitý termín **vtažení do**

okruhu zainteresovanosti při popisu sémantiky volného dativu. Synonymie valenčního a volného dativu, „něco", co oba mají společného sémanticky, je pak velká specifičnost tohoto pádu, DATIVU.

Bibliografie

ADAMEC, P., 1960: K ekvivalentům sloves býti a míti v ruštině. – In: Rusko-české studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatura II. Praha, 191 – 213.

ANDERSON, J. M., 1973: The Grammar of Case. Towards a Localistic Theory. Cambridge.

BASSNETT, S., 1992: Translation Studies. London.

BEDNAŘÍKOVÁ, B., 1985: Vyjadřování posesívnosti v moderní angličtině. – In: Sborník studentských vědeckých a uměleckých prací. 1982 – 1983. Olomouc, 140 – 153.

BEDNAŘÍKOVÁ, B., 1986: Vymezení kategorie posesívnosti (s aplikací na angličtinu). – In: Sborník studentských vědeckých prací. 1984 – 1985. Olomouc, 98 – 107.

BEDNAŘÍKOVÁ, B., 1987: K jedné specifické oblasti posesívnosti a jejímu vyjadřování v češtině a angličtině. – In: Studia Bohemica IV, Praha, 115 – 124.

BEDNAŘÍKOVÁ, B., 1989: Possessivity and Its Specific Means of Expression. – In: Proceedings of the XIVth International Congress of Linguists (held in Berlin/GDR, 1987). Berlin, 878 – 881.

BEDNAŘÍKOVÁ, B., 1994: O tzv. stylové ekvivalenci (na materiálu próz Karla Čapka a jejich překladů do angličtiny). – In: Stylistyczne konfrontacje, Opole, 137 – 141.

BEDNAŘÍKOVÁ, B., 1996: O jednom (ne)valenčním doplnění slovesa. – In: Studia Bohemica VII, Praha, 117 – 123.

BURÁŇOVÁ, E., 1987: Ke vztahu věcného obsahu a jazykového vyjádření. Slovo a slovesnost 48, 18 – 29.

DANEŠ, F. – HAUSENBLAS, K., 1962: Přivlastňovací zájmena osobní a zvratná ve spisovné češtině. Slavica Pragensia 4, AUC, Praha, 191 – 202.

DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. a kol., 1981: Větné vzorce v češtině. Praha.

FILLMORE, C. J., 1968: The Case for Case. – In: Universals in Linguistic Theory, New York, 1 – 88.

HAUSENBLAS, K., 1971: Výstavba jazykových projevů a styl. Praha.

HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A., 1981: Česká mluvnice. Praha.

JAKOBSON, R., 1938: Beitrag zur allgemainen Kasuslehre. – TCLP 6, 240 – 288.

Katěgorija priťažatělnosti v slavjanskich i balkanskich jazykach, 1983. Moskva.

KOMÁREK, M., 1982: K významu předložkových pádů v češtině. – In: AUPO. Philologicas 46. Praha, 77 – 85.

KOŘENSKÝ, J., 1972: Funkce českých sloves BÝT a MÍT ve větněsémantické struktuře „situace". Jazykovedný časopis 23, 159 – 165.

KURYLOWICZ, J., 1949: Le probléme du classement des cas. – In: Biuletyn Polskiego Towarzystwa Jezykoznawczego 9, 20 – 43.

LEE, D. A., 1973: Stative and Case Grammar. Foundations of Language 10, 545 – 561.

LEVÝ, J., 1983: Umění překladu. Praha.

LYONS, J., 1967: A Note on Possessive, Existential and Locative Sentences, Foundations of Language 3, 390 – 396.

LYONS, J., 1979: Knowledge and Truth: A Localistic Approach. – In: Function and Context in Linguistic Analysis. Cambridge, 111 – 141.

MACUROVÁ, A., 1983: Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. Praha.

MACHÁČEK, J., 1965: Complementation of the Engish Verb by the Accusative-with-Infinitive and the Content Clause. Praha.

MACHÁČKOVÁ, E., 1992: Je posesívní dativ volný, nebo vázaný? Slovo a slovesnost 53, 185 – 192.

MATHESIUS, V., 1913: O nominálních tendencích slovesné predikaci novoanglické. Sborník filologický 4, 325 – 339.

MATHESIUS, V., 1917: Poznámky o novoanglických větách kvalifikujících. Sborník filologický 6, 124 – 149.

MATHESIUS, V., 1961: Obsahový rozbor současné angličtiny na základe obecně lingvistickém. Praha.

Mluvnice češtiny II, III, 1986, 1988. Praha.

MRÁZEK, R., 1973: Funkční distribuce habere a esse v slovanské větě. – In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika. Praha, 301 – 311.

NOVOTNÝ, J., 1994: Nástin syntaktického popisu češtiny (na základě valenční teorie). Ústí nad Labem.

PIŤHA, P., 1971: Existuje dativ posesívní? Slovo a slovesnost 32, 301 – 311.

PIŤHA, P., 1980: K syntakticko-sémantické analýze slovesa patřit. Slovo a slovesnost 41, 192 – 197.

POLDAUF, I., 1962: Místo dativu ve výstavbě věty. – In: Slavica Pragensia 4, AUC, Praha, 335 – 345.

POLDAUF, I., 1964: The Third Syntactical Plan. – In: TLP I, Praha, 241 – 255.

SKALIČKA, V., 1950. Poznámky k teorii pádů. Slovo a slovesnost 12, 134 – 152.

SKALIČKA, V., 1951: Typ češtiny. Praha.

ŠTĚPÁN, J., 1985: Ke kategorii posesivity a jejímu ztvárnění v jazycích. Slovo a slovesnost 46, 20 – 27.

TRNKA, B., 1924: Příspěvky k syntaktickému a frazeologickému vývoji slovesa to be. – In: Příspěvky k dějinám řeči a literatury anglické. Práce z vědeckých ústavů. Praha, 1 – 39.

VACHEK, J., 1955: Notes on the English „Possessive Case". Časopis pro moderní filologii 37, 11 – 15.

VACHEK, J., 1955: Linguistic Characterology of Modern English. Brno.

ZIMEK, R., 1960: K chápaní posesivnosti. – In: Rusko-české studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatura 11. Praha, 131 – 145.

ZIMEK, R., 1963: Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou. Praha.

ZIMEK, R., 1980: Sémantická výstavba věty. Praha.

Dr. Božena Bednaříková, CSc.
13. 5. 1997 – Bratislava

Rozvoj homoným na základe gramatickej kategórie životnosti

V práci sa vychádza z rozšírenia lexikálnosémantickej kategórie životnosti, ktorá je relevantná pre celú slovnú zásobu jazyka, a gramatickej kategórie životnosti, ktorá sa v slovenčine a iných slovanských jazykoch konštituovala iba pri skupine mužských podstatných mien. Autor si všíma tvarovú diferenciáciu, ktorá v rámci daného substantívneho pomenovania prebieha na základe gramatickej kategórie životnosti/neživotnosti paralelne so sémantickou diferenciáciou. Výsledkom takýchto súbežných diferenciačných procesov vo forme, ako aj v obsahu pomenovaní je vznik gramatických homoným, pri ktorých nastáva nesúlad, resp. harmónia výrazovej a významovej stránky daného pomenovania. Je to v súčasnej spisovnej slovenčine živý proces, ktorý svedčí o dynamickosti súčasného stavu jazyka a tvorí súčasť širšej oblasti procesov sémantickej derivácie.

Na rozdiel od lexikálnych homoným, pri ktorých máme pred sebou pomenovania s navzájom veľmi vzdialenými, nesúvisiacimi významami a náhodnou zhodou výrazovej, formálnej stránky (napríklad *sprava „nástroj, zariadenie", sprava „v smere od prava, z pravej strany"*), pri gramatických homonymách podľa gramatickej kategórie životnosti ide o pomenovania významovo navzájom zviazané, súvisiace a majúce zhodnú výrazovú, formálnu stránku (napr. *nosič 1. kto sa zamestnáva nosením a 2. nosná konštrukcia, nosné médium*). Významová zviazanosť obidvoch gramatických homoným sa prejavuje v jestvovaní spoločného komponentu vo významovej štruktúre týchto homoným (v danom prípade ide o individuálny sémantický komponent „nosenie"), ako aj v tom, že jeden z homonymných výrazov sa stáva východiskom sémantickej derivácie a druhý výsledkom sémantickej derivácie. Omnoho častejší je smer sémantickej derivácie od životného homonyma k neživotnému ako naopak. Sémantický vzťah medzi homonymnými výrazmi sa zvyčajne zakladá na pomenovaniach typu človek – stroj, menej často na pomenovaniach typu človek – nástroj, prostriedok, prípadne človek – zviera, resp. živočích. Gramatické homonymá podľa kategórie životnosti vychádzajú zo zhodného tvaru v nominatíve singuláru, kým rozdiely medzi gramatickými homonymami sa prejavujú v tvaroch datívu, akuzatívu a lokálu singuláru a nominatívu a akuzatívu plurálu.

prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.
11. 11. 1997 – Nitra

Kvalitatívny aspekt času vo vývine lexiky

Diachronicko-synchronická charakteristika vývinu slovenskej lexiky postihovaním kvalitatívnych vlastností času (topologických vlastností času) ukazuje, že rozhodujúcim faktorom z hľadiska vývinu starších slovotvorných postupov bola ustálenosť v postihovaní usporiadanosti, spojitosti a nekonečnosti. V oblasti vývinu lexiky zdedenej z praslovančiny to boli zmeny v postihovaní spojitosti a nekonečnosti, pri zachovaní pôvodného významu sa nepostihuje usporiadanosť, no pri zužovaní významu je charakteristickým znakom tohto procesu vyšší stupeň postihovania spojitosti a zvýraznenie postihovanie nekonečnosti. Pri rozširovaní významu ide o vyššiu mieru postihovania spojitosti a stratu nekonečnosti pri pôvodnom význame. Nadobúdaním viacvýznamovosti slová v mladšej fáze vývinu, t. j. pri nadobudnutí viacerých významov, z časového hľadiska výraznejšie postihovali usporiadanosť a spojitosť. Po strate viacvýznamovosti nové slová výraznejšie postihovali spojitosť a nekonečnosť. Zánikom slov sa zvýraznila usporiadanosť a stratila spojitosť v apelatívnej rovine a jej postihovanie je sprostredkované len v propriálnej rovine. Pri slovách prevzatých z iných jazykov sa usporiadanosť a spojitosť nepostihuje. Obmedzené je aj postihovanie nekonečnosti smerom do minulosti. Každá významová skupina postihuje topologické vlastnosti času špecifickým spôsobom. Z tejto charakteristiky možno teda pre oblasť filozofie urobiť tento záver: topologické vlastnosti času nemožno pokladať za univerzálne, pretože sa v jednotlivých významových skupinách prezentujú na rozličnej úrovni a v rôznej vzájomnej kombinácii.

doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
18. 11. 1997 – Nitra

Štatút diskurzu

Diskurz sa chápe prinajmenej dvojako. Jednak ako sled, prúd výpovedí či viet, jednak ako spôsob hovorenia (napr. politický diskurz, ženský diskurz). V prvom chápaní možno diskurzu pripísať také vlastnosti, aké pripisuje textu napr. W. Dressler, ale v systematickom podaní.

Vzťah k realite: situačnosť
intertextovosť
informačnosť

Vzťah medzi komunikantmi: intencionalita – kooperatívnosť – akceptabilnosť

Vnútorné usporiadanie: kohezívnosť

Miesto diskurzu pri jazykovej komunikácii je dané v sústave vzťahov medzi objektívnou realitou, výpoveďou a vetou.

predikácia	propozícia	komunikát
výpovedný akt	výpoveď	diskurz
syntagma	veta	text

Kým text sa chápe a skúma ako hotový útvar s istou štruktúrou, diskurz sa chápe ako činnosť, spôsob tvorby komunikátu a vyznačuje sa istou architektonikou.

Napr. argumentačný diskurz možno charakterizovať takouto architektonikou: téza
explantácia, vysvetlenie (aj vzťah k iným textom)
argumentácia, odôvodnenie (verifikovateľné fakty)

prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
20. 11. 1997 – Prešov

Toponymá v komunikácii malých sociálnych skupín

Doterajšie pohľady na označovanie a pomenovanie priestoru sa v slovenskej onomastike vyznačovali záujmom o významovú stránku propria, jeho denotačnú stránku, prípadne sa záujem sústredil na motiváciu propria.

Kultúrna antropológia si všíma priestor ako prírodnú, sociálnu a kultúrnu dimenziu ľudského bytia. Označovanie jednotlivých onymických bodov v teréne je záležitosťou sociálnej interakcie ľudí žijúcich v danom priestore. Preto existujú pomenovania terénnych útvarov známe a používané v celej obci, ktoré sa označujú ako chotárne názvy. Tieto názvy sa tradujú z pokolenia na pokolenie a podľa významnosti pomenovaného objektu môžu pretrvať celé desiatky rokov, ba i stáročia.

Z globálneho pohľadu hovoríme o pohybe spoločnosti ako celku, ale v skutočnosti sa spoločenstvo delí na menšie sociálne skupiny, ktoré koexistujú v určitom priestore. Tieto skupiny sú vytvárané na základe spoločných, zjednocujúcich prvkov – veku (deti, mládež, dospelí), záujmov (poľovníci, rybári), spoločnej činnosti či príbuzenských vzťahov. Každá mikrosocieta má vlastný pohľad na priestor, v ktorom sa pohybuje, rozdielny citový vzťah k nemu, z čoho nutne vyplýva odlišný výber jednotlivých geomorfologických bodov, ktoré sa (po následnej proprializácii) stávajú súčasťou onymickej sústavy týchto mikrosociet. Takéto názvy označujeme termínom **mikrosociálne toponymá** (**MST**). Základnou charakteristikou MST je ich použitie v malej, relatívne uzavretej sociálnej skupine, z čoho nutne vyplýva nízka

komunikačná potencia a slabá ustálenosť týchto toponým, pomenúvajúcich často málo dôležité geomorfologické objekty.

Podľa veku rozoznávame **detské MST** a **mládežnícke MST**. Sociálny priestor, v ktorom sa pohybujú deti, je značne obmedzený. Z toho vyplýva fakt, že deti často pomenúvajú geomorfologické body pre bežnú komunikáciu bezvýznamné. Z ich pohľadu je však dôležité presne vyčleniť a pomenovať používaný priestor.

Lexika detských MST zodpovedá ich vyjadrovacím schopnostiam – v názvoch sa vyskytujú deminutíva: *Malá hôrka, Naša dolinka, Lesík, Pod lesík, V lesíku, Studnička, Nad žliebok, Múrik, Ku kapličke, Jablonka, Údolíčko, Popod horičku, Ku staničke, Školička, Horička, Hôrka, Na kamienky, Kuchynka, Ku korýtkam, Naše miesiečko.*

V **mládežníckych MST** sa odráža búrlivý proces mentálneho i fyzického dozrievania osobnosti, ktorý je sprevádzaný konfliktmi so svojím okolím a zároveň protestom, revoltou, nesúhlasom so všetkým oficiálne uznávaným. V tomto prípade aj s názvami, s ktorými sa mladí ľudia stretávajú. Mládež sa v súčasnosti často stretáva v baroch a pohostinstvách. Ich názvy si upravuje do slangovej podoby alebo do podoby, ktorou vyjadruje odpor, nesúhlas s oficiálnym názvom: bar Aladín – *Áčko*, denný bar – *DB* alebo *Débéčko*, bistro U Kurky – *Kuracie bistro*, bufet postavený z plechu – *Plecháč*, reštaurácia na futbalovom štadióne – *Kopačka*, reštaurácia na hokejovom štadióne – *Na puku*, Fontána – *U de Gaulla* (aj *De Gaulle*), Modrá guľa – *Kocka*, Mystic bar – *Mysbar*.

Rodinné MST v doterajšom onomastickom ponímaní sa viažu ku chotáru obce, kde má príslušná rodina majetok. Vznik tohto druhu MST je často emocionálne motivovaný vzťahom k majetku ako symbolu dedičstva či pokračovania rodu, prípadne citovým vzťahom k nadobúdateľovi majetku (napr. *Mamine* – pole kúpila stará mama). Do skupiny rodinných MST však môžeme počítať aj toponymá, ktoré vznikli spontánne na rodinných výletoch, prechádzkach a ktoré neskôr fungujú ako základné orientačné body: *Otcova skrýša, Luckina skrýša, Na tvojom (Luckinom) briežku, Pri Majkovom potoku, Pri Majkovom mravenisku, K Budíkovi.* Takéto pomenovania boli motivované spoločnými zážitkami a sú s nimi zviazané (*Kde nás kravy naháňali, Miesto, kde sme videli srnky*), prípadne vznikli ako okazionalizmy – *Osičníkovisko, Dubákovisko.*

Skupinu **pracovných MST** reprezentujú názvy, ktoré používajú (používali) ľudia pracujúci v prírode – roľníci, pastieri (*Ďe sa žinťica viľála* – Habovštiak, 1970, s. 26), lesní robotníci, uhliari atď.

Spoločnou črtou **poľovníckych** a **rybárskych MST** je to, že často vznikajú z potreby detailnejšieho označovania terénu či vodného toku (preto je častý model [0 → MST]). **Rybárske MST** označujú miesta pôvodne nepomenované – nastáva proprializácia apelatív (piesčitý breh → *Pieskovisko*,

breh v tieni → *Tôňa*, betónový výbežok → *Na špici*, → *Oproti špicu*), prípadne názvy vznikajú metaforicky (vyčnievajúca plochá skala → *Matrac.*

Aj vznik **poľovníckych MST** je vynútený potrebou podrobne pomenovať terén (v doline Michlova rozoznávajú časť *Michlova* a *Zadná Michlova*, podobne les Bartova – *Bartova* a *Zadná Bartova*). Niektoré poľovnícke MST dostali pomenovanie podľa príhod spojených s miestom – *Kde líšku pálili, Hrkotáč* (jeden z poľovníkov prebíjal zbraň na diviaka, náboje mu zahrkotali a diviak ušiel). Tieto názvy majú pejoratívnu motiváciu. Iné poľovnícke MST vznikli proprializáciou apelatív – *Ku dubu, Pod jedľu, Ku borsukom* (hniezdisko jazvecov).

Skúmanie existencie a fungovania terénnych názvov v menších sociálnych skupinách ponúka nový pohľad na používanie toponým v komunikácii, pričom sa prihliada aj na iné (mimojazykové) skutočnosti.

Mgr. Jaromír Krško
26. 11. 1997 – Banská Bystrica

Náčrt vývinu slovotvorby za posledných 50 rokov

1. Krátka charakteristika lexikálnej zásoby slovenčiny koncom 30. a začiatkom 40. rokov zo slovotvorného hľadiska (PSP 1940, SSJ – Jánošík/Jóna, B. Letz: Kmeňoslovné úvahy).

2. Formulácie základných vývinových tendencií a ich pomenovacích potrieb spoločnosti a pomenovacích možností jazykového systému. Základná antinómia: kryštalizácia dominanty (vedie k štandardizácii a unifikácii) vs konkurencia (vedie k formálnej i funkčnej diferenciácii). Prejavuje sa na všetkých úrovniach lexikálneho a v jeho rámci aj slovotvorného subsystému: v nominačných postupoch (slovotvorba vs preberanie slov, sémantické tvorenie, združené pomenovania, frazémy), vo vlastných slovotvorných postupoch (derivácia vs kompozícia, v rámci oboch konkrétne derivačné a kompozičné postupy), v slovotvorných útvaroch (slovotvorné kategórie, typy, hniezda) i v slovotvorných prostriedkoch (slovotvorné základy a formanty).

2.1. Pokusy o opis slovotvorného systému slovenčiny z deskriptívneho i preskriptívneho aspektu. Normatívne poznámky o slovotvorbe v PSP 1953, slovotvorné časti gramatiky Paulinyho – Ružičku – Štolca. Koncepcia opisu v Slovotvornej sústave slovenčiny J. Horeckého. Nové hľadiská v monografických derivatologických prácach (Buzássyová, Sekaninová, Nábělková). Slovníky (výkladové, frekvenčné, retrográdne) ako materiálová fixácia slovotvorného systému. Sociolingvistický a komunikačný zreteľ pri opise vývinových tendencií v Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989).

3. Vývin jednotlivých parametrov slovotvorného systému.

3.1. Slovotvorné prostriedky.

3.1.1. Slovotvorné základy: slovnodruhová príslušnosť motivantov, produktivita deverbatívneho, desubstantívneho, deadjektívneho a iného tvorenia, tvorenie od združených pomenovaní a frazém. Tvorenia od domácich a prevzatých motivantov.

3.1.2. Slovotvorné formanty:

a) domáce – pokračovanie vo vývoji, zmeny oproti predchádzajúcim obdobiam, rastúca alebo klesajúca produktivita jednotlivých formantov;

b) prevzaté – ktoré prvky inojazyčného pôvodu sa zaradili (a do akej miery) do inventára slovotvorných formantov v slovenčine; proces „formantizácie", problém tzv. sufixoidov a prefixoidov.

3.2. Slovotvorné postupy – vzájomná konkurencia a produktivita postupov:

a) derivácia vs kompozícia;

b) derivačné postupy: sufixácia, prefixácia, transflexia, reflexivizácia, vzájomné kombinácie týchto postupov;

c) kompozičné postupy: juxtapozícia, vlastná kompozícia, kompozičnoderivačné postupy.

3.3. Slovotvorné útvary – vzájomná konkurencia a produktivita:

a) slovotvorných typov; b) slovotvorných kategórií; c) onomaziologických typov (mutácia, transpozícia, modifikácia). Vývinová dynamika slovotvorných hniezd, demotivačné, remotivačné a transmotivačné procesy.

prof. PhDr. Juraj Furdík, CSc.
27. 11. 1997 – Banská Bystrica

Vowel System of Old Church Slavonic (Vokalický systém staroslovienčiny)

It is generally agreed that the Common Slavonic vowel system at a certain stage of its development consisted of the vowels **i, u, e, a**, which could be either short or long, plus various diphthongs. As far as the pure vowels were concerned, therefore, the system was based on three oppositions, namely high:low, front:back and long:short. (It is important to notice that there was no significant rounded:unrounded opposition.)

In the course of time the long:short opposition decayed, and quantitative distinctions were replaced by qualitative ones. The older vowels were now represented by **i, y, ě, a** (for the previous long vowels) and **ь, ъ, e, o** (for the

short vowels). This could be interpreted as a doubling of either the high:low or the front:back opposition, but in terms of the probable pronunciation, the reflexes of the former long vowels are likely to have been distinguished from the reflexes of the corresponding short vowels by exhibiting a greater degree of *both* these features, producing a system that could be represented thus:

i			y
	ь	ъ	
	e	o	
ě			a

The probability of this system is supported by the subsequent development of the Slavonic languages, in which the vowels which coalesce, wholly or partially, are precisely those which are adjacent in this scheme, *e. g.* **ě** with **e**, or with **i** (in Ukrainian), and also in certain positions with **a** (in Polish and Bulgarian). It is important to note that at this stage all these vowels are still unrounded. Effectively this needs to be demonstrated only in respect of **o**, since this has since acquired rounding, and can be shown by the fact that in loan-words of this period Slavonic **o** and non-Slavonic **o** do not correspond to each other. In fact, Slavonic **o** corresponds to non-Slavonic **a** (Greek place-name Γαρίτζα, Hungarian *patak, ablak*, Finnish *akkuna* < *окъно*, *tappara* < *toporъ*), while non-Slavonic **o** corresponds to Slavonic **u** (Hungarian *konyha, csoda*, Greek *Ῥῶς*, Russian *уксус* < *ὄξος*). We may deduce from this that Slavonic **o** was unrounded while Slavonic **u** had an element of rounding, but was a middle, rather than a high vowel. This in turn suggests that Slavonic **u** may still at this period have been a diphthongal **ou**; in principle this is perfectly possible, since the changes affecting the various vowels did not all take place at the same time.

This hypothesis is supported by the earliest Slavonic writing system, the glagolitic, which represents the vowels thus:

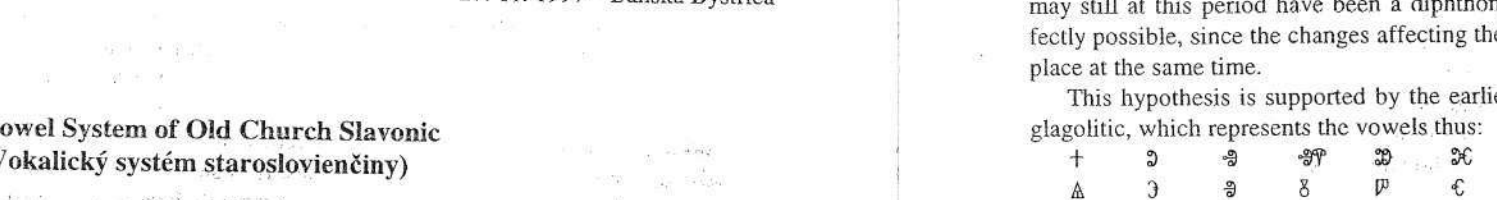

The sign for **u** is a double one, of which the first element is **o** (ⰻ) and the second resembles the **u**-type vowels *jery* and *ižica* (ⰹ, ⰸ). Does this not reflect the actual pronunciation? This does not exclude the traditional explanation that it reflects the Greek orthography ου, but this is much less compelling for glagolitic than cyrillic; St. Cyril was quite capable of writing a simple sign for **u** if he heard it as a simple vowel. There is, after all, a simple letter ⰿ representing a sound (eu > ju > 'u) which was not even phonemic. This was evidently a simple sound, and was rounded. This is suggested by the fact that it corresponds to non-Slavonic **u** (Hungarian *kulcs*), by spellings such as **Кюрилъ** (without the palatalisation k > č, which would have been produced by

a diphthong with an initial front element) and by the old cyrillic letter ѹ, which may alternate with ѹ in mixed Greek/cyrillic inscriptions and is held to reflect the pronunciation of οι as ü in Greek dialects of the period.

While the compound glagolitic letters representing nasal vowels present no problems of interpretation, if we consider that glagolitic ⰹ may have reflected a diphthongal pronunciation, we must admit the same possibility for the other glagolitic double vowel letter, ⰹⰿ. In such a case, the development of the sound must have been > ŭu̯ > ŭi̯. (That the first part of this process did take place, at least in certain environments, is attested by the y/ъv alternation in OCS inflection, *e. g.* любы/любъв.) The objection to this view is that the subsequent reflexes of ⰹⰿ < ū are different from those of ⰹⰿ < ъ + i, consequently the sounds must have been different. In fact in South Slavonic the reflexes are the same (and probably also in West Slavonic, though the process is obscured by the new development of vowel quantity); only in Russian do we find ъ > o before (j)i. This could be explained by postulating that in Russian the change ъj > oj takes place before ŭu̯ > ŭi̯, which would also account for the otherwise anomalous Russian крою < kru̯oju < kru̯ŭjǫ.

Since the development of the „tense jers" concerns ь as much as ъ, the question naturally arises whether ī was diphthongised in OCS in the same way as ū. There is good evidence that this was indeed the case, and that OCS и represented **ī̯ (ji, ij)**.The letter и certainly stands for jь in such words as игла < *jьgъla*. (Note also the regular development *jьgъla* > *jehla* in Czech. The development of initial jь > i (or #) in other languages is probably a mechanism to avoid the difficult combination of j + consonant at the beginning of a word: cf. Slovak *meno*, Russian *имя* versus Czech *jméno*.) The alternation of и and ь before **j** in OCS, as in бижь/быжь, suggests that both these spellings represented the same pronunciation (which would be [bijǫ] – there were no geminate consonants in OCS, thus no possibility of *[bijjǫ]), and the frequency of spellings such as придѫ, примѫ suggests that there was no difference in pronunciation between single and double **i**.

This allows us to propose the following developments for the Common Slavonic pure vowels in OCS:

i>i	**u>u**	**e>e**	**a>o**
ī>ii	**ū>ui**	**ē>ě**	**ā>a**

The nasal vowels and **ou** remain, while **eu>ü**, the phonemic status of which is doubtful (except in foreign words, it is in complementary distribution with **u**). In this case, the OCS vowel system would be:

i (ⰻ, ь)	**u** (ⰿ, ъ)
e (ⰵ, ѥ)	**o** (ⰾ, ѻ)
ě (ⰺ, ѣ)	**a** (ⰰ, ѧ)

This has a number of advantages over other reconstructions. It is based on a simple front:back oppositions. It agrees with evidence of the earliest Slavonic writing systems. It is consistent with what can be deduced from loan words about the articulation of the vowels. It eliminates the need for a special category of „reduced vowels", the nature of which has never been convincingly explained, and which is particularly embarrassing as arising from a process which otherwise replaced distinctions of vowel length with qualitative differences. It appears, therefore, the most economical explanation of the known facts.

prof. Dr. Ralph Cleminson
28. 11. 1997 – Prešov

Jazykové zdroje a „nová lexikografia" (1. časť)

Spojením *jazykové zdroje* sa označujú súbory jazykových dát uložených v elektronickej podobe. Najvšeobecnejšie delenie jazykových zdrojov je delenie na *korpusy a slovníky*.

Korpusy sú viac alebo menej štruktúrované súbory textov elektronicky uložených v štandardizovanom formáte. Jestvujú viaceré typológie korpusov podľa rozličných kritérií: hovorenosť – písanosť, verejnosť – súkromnosť, všeobecnosť – špecializovanosť, jednojazyčnosť – viacjazyčnosť, prítomnosť – neprítomnosť lingvistických značiek (vnesených do textov dodatočne), vyváženosť – nevyváženosť a pod.

Jazykovedný ústav je v rámci medzinárodného programu COPERNICUS zapojený do budovania paralelného korpusu Platón. Paralelný korpus je druh viacjazyčného korpusu, ktorý obsahuje originálny text a jeho preklad(y) do iného, resp. viacerých jazykov. Vyvíja sa programové vybavenie, ktoré umožní usúvzťažňovať vety, resp. fragmenty textu patriace k sebe, napr. originálnu anglickú vetu a jej francúzsky a slovenský preklad. Takisto sa pracuje na vývoji algoritmov, ktoré by umožnili vyhľadávanie prekladových ekvivalentov slov a slovných spojení.

V tejto prednáške sa podrobnejšie pristavíme pri druhom type jazykových zdrojov – *slovníkoch v elektronickej podobe*.

1. *Počítačový slovník* (machine readable dictionary) ako tradičný autonómny produkt a) získaný konverziou typografickej pásky a upravený na použitie na osobných počítačoch alebo b) skoncipovaný priamo do počítača pomocou textového editora alebo špecializovaného lexikografického programu. Pri druhom spôsobe tvorby sa spravidla ráta s niekoľkými verziami: elektronická verzia na pamäťovom médiu počítača (resp. na disketách), papierová paralela tejto verzie (kniha distribuovaná na trhu) a elektronická verzia s do-

pracovaným používateľským rozhraním, umiestnená na nosič typu CD-ROM (tiež distribuovaná ako komerčný produkt). Mnohé elektronické slovníky s heslárom „vreckového" objemu a jednoduchou štruktúrou hesiel ani papierovú verziu nemajú.

2. *Slovník* ako produkt *derivovaný* z textového zdroja – *korpusu*. Korpusy slúžia ako základ pre tvorbu slovníkov v dvoch smeroch. V prvom prípade je korpus pre slovník zdrojom bohatej kontextuálnej informácie a tá je základom pre jemnejšie štruktúrovanie hesla. Takto pochopený korpus je vlastne bohatou elektronickou kartotékou a s jeho pomocou vytvorený slovník má spravidla tradičnú podobu. Typologicky preto smeruje skôr do prvej skupiny. Druhý smer v korpusovej lexikografii sa usiluje o automatickú extrakciu lexikálnej a inej jazykovej informácie z korpusu, o zásadnú inováciu hesla a v konečnom dôsledku o vybudovanie nového modelu významu (J. Sinclair, S. Atkinsová, J. Fillmore).

3. *Slovník ako* špeciálne štruktúrovaný *komponent počítačových aplikácií* (computational lexicon). Slovník ako súčasť syntaktických analyzátorov (parserov), morfologických analyzátorov a generátorov, lemmatizátorov, programov na kontrolu pravopisu a štýlu, prekladačov a pod. Budujú sa aj databázy lexikálnych znalostí ako komponenty umelej inteligencie a expertných systémov.

Pragmaticko-komunikačný obrat v jazykovede, prehlbovanie teórie jazyka smerom k integrálnosti a intenzívne využívanie počítačov pri analýze materiálu sa v lexikografii prejavujú ako úsilie o zapojenie postojových, komunikačných a sociokultúrnych prvkov do opisu významu slova, úsilie o výraznú kontextualizáciu hesla a hypertextovosť pri koncipovaní nových slovníkov na pamäťových nosičoch.

PhDr. Alexandra Jarošová, CSc.
2. 12. 1997 – Bratislava

Jazykové zdroje a „nová lexikografia" (2. časť)

Počas roka 1977 sme sa zúčastnili na niekoľkých medzinárodných odborných podujatiach, na ktorých odzneli aj príspevky patriace do oblasti záujmu lexikológov a lexikografov. O niekoľkých z nich sa podrobnejšie hovorí v tejto prednáške.

Prof. Hajičová referovala na 2. seminári TELRI (Kaunas, apríl 1997) o projekte *Pražského závislostného korpusu*, v rámci ktorého sa má uskutočniť syntaktická anotácia časti Českého národného korpusu. Názov projektu poukazuje na skutočnosť, že pri anotácii sa použije (pražský) model tzv. závislostnej gramatiky, ktorý je na spracovanie jazykov s voľnou syntaxou

oveľa vhodnejší ako formalizmus tzv. frázových štruktúr, uplatňovaný obyčajne pri opise angličtiny. Anotácia sa v prvej etape robí „ručne", pričom takto získaný materiál sa plánuje využiť najmä ako testovací korpus pre samoučiace sa systémy na analýzu jazyka. Tento projekt je pre nás zaujímavý jednak svojím obsahom (nástroje použité na anotáciu češtiny by sa po malých úpravách dali použiť aj na slovenčinu), ako aj po formálnej stránke (poukazuje na to, že projekty korpusovej lingvistiky potrebujú zodpovedajúce finančné zabezpečenie).

Na 3. seminári TELRI (Montecatini, október 1997), ktorý bol záverečným odborným podujatím tohto medzinárodného projektu, odzneli (okrem iného) dva zaujímavé príspevky. Asociácia talianskych prekladateľov prezentovala „slovníkový server", ktorý je prístupný prostredníctvom internetu. Ide vlastne o interaktívny viacjazyčný terminologický slovník (pre niekoľko desiatok rozličných jazykov vrátane čínštiny, kórejčiny a japončiny), do ktorého môžu prispievať údajmi priamo jeho používatelia – prekladatelia. Autori projektu si uvedomujú, že časť údajov môže byť dosť nespoľahlivá, skúsenosť však ukazuje, že prekladateľ je často v situácii, keď privíta akékoľvek informácie vedúce k nájdeniu prekladového ekvivalentu.

Zástupkyňa spoločnosti TRADOS predvádzala na podujatí systém na podporu prekladu *Translator's Workbench*. Základným komponentom systému je databáza dvojíc preložených viet (ide vlastne o paralelný korpus) a vyhľadávací mechanizmus pracujúci s tzv. „fuzzy" logikou, ktorý používateľovi umožňuje v tejto databáze nájsť vetu podobnú tej, ktorú má práve preložiť. Ak sa systému podarí takúto vetu nájsť, poskytne jej preklad ako šablónu, ktorú prekladateľ potom už len modifikuje. Všetky preložené vety sa automaticky opäť ukladajú do databázy, ktorá takto postupne narastá. Používateľské rozhranie je vybudované najmä pre prostredie textového procesora Microsoft Word, ktorý je v prekladateľských kruhoch pravdepodobne najrozšírenejší. Efektívne uplatnenie takéhoto systému sa dá očakávať najmä vo veľkých prekladateľských inštitúciách, čo je podmienené aj jeho pomerne vysokou cenou.

Posledným navštíveným podujatím bol 11. cyklus kurzov lingvistiky a semiotiky, ktoré pravidelne usporadúva Centrum Viléma Mathesia v Prahe (november 1997). Pre lexikológov a lexikografov boli v rámci tohto podujatia zaujímavé najmä prednášky známeho lexikálneho sémantika Charlesa Fillmora (USA) a lexikografky Sue Atkinsovej (Veľká Británia). Fillmore prezentoval použitie svojho modelu sémantických rámcov na sémantickú analýzu niektorých kategórií slovies a Atkinsová poukázala na využitie tohto formalizmu pri hľadaní vhodných prekladových ekvivalentov v rámci procesu tvorby heslových statí dvojjazyčného prekladového slovníka. Spoločne prezentovali svoju víziu (elektronického) prekladového slovníka budúcnosti, v ktorom by si používateľ mohol nastaviť spôsob prezentácie, rozsah infor-

mácic a komunikačný jazyk a ktorý by poskytoval oveľa viac informácií ako dnešné tradičné slovníky pretransformované do elektronickej podoby. Žiaľ, finančná náročnosť tvorby takéhoto slovníka odsudzuje zatiaľ podobné projekty len do polohy demonštračných vzoriek pracujúcich s neveľkým počtom hesiel.

Ing. Vladimír Benko
2. 12. 1997 – Bratislava

Staroslovienčina – spisovný jazyk veľkomoravských Slovienov?

1. Vznik podoby termínu *staroslovienský jazyk* formálnym posloviencením českého termínu *staroslověnský jazyk*.
2. Prečo nám aj takto vzniknutá podoba termínu vyhovuje?
3. Jazykové zákonitosti vývinu foriem *slověnьskъ, slověne/slověni* v slovenčine.
4. Jazykové znaky južného variantu praslovančiny v hláskovom základe staroslovienčiny, veľkomoravizmy v pamiatkach staroslovienskeho jazyka.
5. Začiatky slovenčiny v 10. storočí, v súvislosti s definitívnym rozpadom praslovančiny. – Oveľa staršie korene slovenskej etnickej integrácie a v súvislosti s ňou aj integrácie jazykovej.
6. Prečo nám vyhovuje termín *Veľká Morava* na označenie štátnopolitického útvaru starých Slovákov?
7. *Kъnędzь slověnьskъ* (Rastislav) je knieža podunajských, veľkomoravských *Slovänov*, nie Slovanov všeobecne, t. j. tieto označenia sa vzťahujú na etnikum, sú to etnické názvy našich predkov, ktoré si Slováci, aj na východnej Morave, zachovali podnes.
8. Nevhodnosť umelého pomenovania *Slovien/Slovieni*. Zdôvodnenie označovania našich predkov názvom *starí Slováci* (paralelne s označením *starí Česi, starí Poliaci, starí Maďari*) už od 7. storočia.

prof. PhDr. Ján Doruľa, CSc.
15. 12. 1997 – Prešov

Vedecké semináre organizované v spolupráci s vedeckou radou JÚĽŠ SAV

Kultivovanie jazyka a spontánne jazykové zmeny

Spontánna zmena sa javí z hľadiska jazykovej kultúry ako problém, keď je sporná jej funkčnosť, keď vzniká pri nej otázka, či je prínosom k skutočnému obohateniu sústavy jazykových prostriedkov alebo k jej reštrukturalizácii (ktorá sa z lingvistického hľadiska hodnotí ako „zodpovedá vývinovým tendenciám jazyka"). Z pozície kodifikátora ide o otázku, do akej miery sa znáša pružnosť normy so spontánnymi znakmi.

Pri riešení otázky vzťahu kultivovania jazyka k spontánnym jazykovým zmenám prichádzajú do úvahy tri stanoviská:

1. Kultivovanie spisovného jazyka má smerovať proti spontánnym zmenám s cieľom zabrániť ich presadzovaniu alebo aspoň v zárodku potlačiť časť javov v reči, ktoré by mohli prerásť do jazykových zmien.
2. Kultivovanie spisovného jazyka je zlučiteľné s absolútnou toleranciou voči spontánnym jazykovým zmenám, s nezasahovaním do spontánnych rečových inovácií, ktoré sú potenciálnym zárodkom zmien v jazyku.
3. Kultivovanie spisovného jazyka zahŕňa také zásady, ktorými sa spontánne jazykové zmeny kontrolujú, usmerňujú. Regulačné zásahy majú byť v súlade s vedeckým poznaním spisovného jazyka.

Sú pojmy „spontánnosť" a „funkčnosť" kompatibilné? Odpoveď závisí, pravdaže, od interpretácie funkčnosti. Vo výklade sa upozorňuje na pragmatickú interpretáciu funkčnosti spontánnych jazykových zmien, teda z hľadiska vzťahu používateľov jazyka k týmto zmenám v komunikačnom procese. Mimovoľné, nezámerné, necielené novoty v reči sú účelné v tom zmysle, že udržiavajú historickú kontinuitu p r i r o d z e n e j reštrukturalizácie jazyka, zachovávajú historickú identitu prirodzeného používateľa jazyka. Realizácia spontánnych zmien je súčasne ich účelom. Tým, že sa uskutočňujú, prejavujú aj svoj účel. Tým, že ich používatelia jazyka realizujú, vyjadrujú aj svoj (schvaľujúci) postoj k nim. Používatelia jazyka navodzujú a prijímajú tieto zmeny na základe ich potreby zachovať si svoju prirodzenú rečotvornú aktivitu. Táto potreba vyplýva z historicky overenej pozitívnej skúsenosti jazykového spoločenstva, že z generácie na generáciu prechádzajúci spôsob osvojovania si a používania jazyka vyhovuje jeho členom ako jednotlivcom, aj ako komunite. Spontánne zmeny sú komponentom reprodukcie jazyka a ich funkčnosť sa, pravda, viaže na funkciu reprodukcie, ktorá spočíva v udržiavaní osvedčeného spôsobu osvojovania a používania jazyka. Pre zachovanie tohto spôsobu je rozhodujúce to, že jazyk takto optimálne plní svoju služobnú

úlohu, pričom je osobitne dôležité, že osvojovateľ a používateľ jazyka ovláda materinský jazyk ako svoju prirodzenú vlastnosť, ktorej venuje „extrakomunikačnú" pozornosť len v osobitných prípadoch.

Spontánne jazykové zmeny prebiehajú ako príležitostné nezámerné rozširovania kolokácií rečových segmentov v spätosti s modifikáciou ich interpretácie, ktoré môžu vyústiť do ich reinterpretácie. Podstatné je, že rozšírenie kolokácie istého segmentu je jeho novým použitím v zmysle zafixovaných použití. To značí, že jazykové prostriedky sa podrobujú v reči interpretácii, aby sa používali v zmysle, ktorý je im vlastný.

Výklad vyúsťuje do tohto záveru: Napätie medzi kodifikáciou a úzom, ktoré vyplýva z rozporu medzi požiadavkou kontroly jazykových zmien, súvisiacou so zámernosťou, uvedomelosťou kultivovania spisovného jazyka v zmysle funkčnej koncepcie, a sklonom používateľov jazyka k navodzovaniu a prijímaniu spontánnych zmien, sa dá riešiť dvojakým spôsobom. Prvý smeruje k upevňovaniu „umelosti" spisovného jazyka a predpokladá posilňovanie komponentu uvedomelosti v metajazykovej axiologickej kompetencii ich používateľov súbežne s racionalizáciou ich znalostí. Druhý spôsob spočíva v rešpektovaní spomínaného sklonu používateľov jazyka, a teda ich prirodzenej metajazykovej axiologickej kompetencie. Pretože spontánne jazykové zmeny vyplývajú z istého spôsobu používania jazyka, voľba jedného z týchto spôsobov sa môže opierať o pragmatickú argumentáciu. O tejto argumentácii treba ďalej diskutovať.

prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
28. 1. 1997 – Bratislava

Ako ďalej so slovenskou ortoepiou?

Je dostatočne známe, že na prudké politické zmeny reaguje bezprostredne predovšetkým lexika vrátane frazeológie so svojimi posunmi významov, vznikom a zánikom slov a s premenami ich štýlovej príznakovosti a aj so vznikom a zánikom typov textov, reagujúcich na meniace sa potreby komunikácie. Avšak premieňajú sa aj podmienky spolupôsobiace na vznik verejných ústnych prejavov. Predovšetkým je tu rozsah komunikačnej sféry zvukového prejavu. Pred časom, najmä v období, keď technika umožňovala len priame vysielanie, hovoriaci vychádzali s písomnej predlohy, pričom aj do rozhlasu a televízie prichádzali pomerne dobre pripravení predstavitelia rôznych odborov (M. Krčmová). Dnes z rozhlasu a televízie zaznieva diskusný príspevok, odpoveď od „neprofesionála slova", pričom výslovnostná skúsenosť je založená len na súkromnej, zvukovo málo náročnej komunikácii. Poslucháč vníma však neraz aj všetko to ako verejné a môže ho prijať alebo neprijať, príp. sa môže meniť aj predstava o tom, čo je kultivovaná výslovnosť.

Čím je situácia verejného jazykového prejavu autentickejšia (napr. politická diskusia pred kamerami), tým nastupuje viac zvukových prostriedkov – intonácia, tempo, presnosť artikulácie. Vzniká otázka, čo pokladať za výslovnostnú normu. Otvorenie spoločnosti po r. 1989 priviedla do verejnej komunikácie novú sociálnu skupinu: osobnosti rôznym spôsobom vzdelané, ale nepripravené na rolu politika, ku ktorému patria verejné prejavy. Títo hovoriaci vychádzajú z osobnostných predpokladov, takisto ako noví žurnalisti, ktorí sa často spoliehajú len na vlastný štandard.

Dá sa vybadať nový pohľad na kultivovanosť. Kým sa kedysi kultivovanosť príliš stotožňovala s prísnou spisovnosťou, teraz to už tak celkom nie je. Už nastupuje komunikačne chápaná kultivovanosť, primeranosť jazykových prostriedkov (vrátane výslovnosti) podmienkam komunikácie. Do masmédií vstupuje aj spontánnosť: štylizovaná v reči moderátora, reálna u ostatných účastníkov. V prehovoroch niektorých profesionálov najmä v súkromných staniciach sme svedkami úplného odmietania faktu, že ide o verejný prejav. Mladí moderátori sa v éteri správajú rovnako ako v úplne súkromnom rozhovore nielen vzhľadom na voľbu lexiky, ale aj výslovnosťou odvodenou od skupinového úzu. Taký spôsob reči je typický pre stanice a programy zamerané na mladých poslucháčov.

Za takýchto meniacich sa podmienok verejnej celonárodnej komunikácie sa v našom jazyku utvára nová, celonárodná ortoepická norma. Dnešná jazyková kodifikácia v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* vznikla za iných podmienok, pre iné okruhy komunikantov a iné typy hovoriacich, nemožno ich teda v nových situáciách uplatniť.

Herecká výslovnosť, ktorá býva v mnohých jazykových spoločenstvách základom ortoepie, je toho dobrým príkladom. Reč na javisku je predovšetkým v službách estetického vyznenia textu a v službách dosiahnutia hereckého účinku. Veľké herecké osobnosti sa často vymykali priemeru. Taká výslovnosť sa môže stať vzorom pre obdivovateľov, ťažko však môže byť meradlom ortoepie.

Stabilizácia spisovnej výslovnosti môže prebiehať aj inde než na javiskách. V kultúre mnohých krajín boli vrstvy, ktoré kultivovali komunikačné normy

V 50. rokoch vznikla u nás ortoepická komisia, ktorá začala pripravovať kodifikáciu spisovnej výslovnosti. Súčasný stav hovorených verejných prehovorov je výzvou pre tvorcov ortoepickej kodifikácie: bude treba zrejme zasa začínať znovu „poznávať" normu, pretože staršia výslovnostná norma, ktorá je oporou súčasných komunikačných materiálov, vznikala za iných podmienok v úze odlišného okruhu hovoriacich a ich lokálne obmedzených komunikátov. V hovorových prejavoch celonárodnej povahy, v ktorom sa stáva štylizovaná spontánnosť a bezprostrednosť pravidlom, nemožno trvať na starých pravidlách. Je zbytočné hovoriť o nedodržiavaní kodifikácie, keď

jej zásady nie sú dostatočne známe a nevyhovujú novým druhom komunikátov.

Akákoľvek kodifikácia výslovnosti však nebude mať nikdy ohlas medzi používateľmi a nevojde do jazykovej praxe, pokiaľ nebude vytvorená a príp. aj inštitucionálne podporená nevyhnutnosť kultivovanej výslovnosti v niektorých profesiách: nielen u redaktorov rozhlasu a televízie alebo u politikov, ale aj u učiteľov, ktorí pôsobia na úzus ďalších generácií. Na presadenie sa a stabilizáciu spisovnej výslovnosti dnes existujú vonkajšie podmienky, lebo existuje hovorená komunikácia celospoločenského typu. Sociálne podmienky však treba dotvoriť.

PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.
11. 3. 1997 – Bratislava

Vychádza v náklade 250 kusov – len pre vnútornú potrebu.
Zodpovedný redaktor Slavo Ondrejovič.